

ПАРАЛЕЛІ ДУХОВНИХ КУЛЬТУР НА ВІДСТАНІ ТИСЯЧОЛІТЬ

Привабливими і цікавими об'єктами дослідження на сучасному етапі розвитку суспільних наук стають такі сфери духовної культури, як релігія та міфологія.

Аксіоматичне положення про те, що кожному народові, кожній суспільно-економічній формації притаманний свій тип духовної культури як духовної цілісності, зустрічається сьогодні з певним сумнівом. Порівняльний аналіз духовних здобутків людства (зокрема, з питань релігії та міфології) дозволяє помітити дивовижні тотожності в розробці положень моралі, моральних якостей людини, які згодом здобули назву «загальнолюдських цінностей».

Для людини сьогодення чи не найважливішого значення мають її ціннісні орієнтації в житті.

Відомі психологи (С. А. Рубінштейн, Б. Г. Ананьев, А. Н. Леонтьев та інші) ціннісні орієнтації людини вважають найголовнішими елементами структури особистості, оскільки вони - це той стрижень людської свідомості, що забезпечує сталість особистості, цілеспрямованість на певні типи поведінки і діяльності.

Ціннісні орієнтації знаходять відображення в потребах та інтересах (це, насамперед, моральні переконання, що стають засадами формування індивідуального світогляду людини). Саме вони - ціннісні орієнтації - завжди мали величезну силу мотиваційного впливу на суспільну свідомість (3; 764).

Зміст стародавніх міфів і легенд (єгипетських, античних, слов'янських та інших), їх сучасне тлумачення дозволяють зрозуміти виникнення та еволюцію якостей особистості (сьогодення віднесло їх до «загальнолюдських цінностей»). Генетично вони пов'язані з виникненням та розвитком духовних культур на планеті Земля.

Інтерес до духовної культури стародавніх суспільств зростає. Мова йдеться не тільки про вчених (фахівців-дослідників), але й про широкі прошарки сучасної інтелігенції в Україні.

Наприклад, сучасній людині, вважають дослідники-єгиптологи (Я. Лігинська, М. Марциняк), єгипетська міфологія, витоки якої сховані в глибинах тисячоліть, може здаватися незвичайною і малозрозумілою. Проте вже стародавні греки та римляни приходили до висновку, що міфи про єгипетських богів - то фантастичні легенди. На відміну від грецьких богів, вони не мали конкретно визначених функцій (1; 5).

Вивчення культури єгипетських богів (виникнення цього культу, взаємини між богами, їх місце в ієрархії пантеону) дозволяє зрозуміти духовну культуру єгипетської цивілізації. Перші джерела, які свідчать про створення рода людського, це «Тексти пірамід» (відкриті французькими вченими О. Маріетта і Г. Масперо). Цікавим є те, що зміст «Текстів пірамід» - це зібрання формул, які мали б забезпечити воскресіння царю після його смерті до вічного життя. Вважалось, що певні релігійні, магичні та міфологічні тексти потрібні царю у вічному житті.

Інше джерело духовної культури Єгипту - це «Тексти саркофагів». Обидва джерела містили в собі космогонічні свідоцтва, що давало підставу для розуміння ідеї загробного життя. Крім того, тексти дозволяють ученим робити висновки про еволюцію вірувань різних народів.

Перші державні формування, за думкою дослідників-єгиптологів, відносяться до IV тисячоліття до н. е. Згодом у Єгипті стало два Царства (Верхній та Нижній Єгипет), які на межі IX і III тисячоліть злились в єдину державу (1; 5). Але у кожному значному державному центрі (Геліополь, Мемфіс, Гермополь, Фіви та інші) були свої боги, свої релігійні вірування. Розвиток духовної культури Єгипту завжди був пов'язаний із життям богів. Саме стосунки між богами відображались у міфах, але мова останніх складна і часто потребує тлумачення вченими.

Найбільш розповсюджена космогонічна легенда стверджує, що сонце народилось від шлюбу землі і неба (бога землі - Геба і богині неба - Нут). Бог сонця - Ра - зберігається в

релігії Єгипту на протязі всієї стародавньої історії. Кожного ранку богиня Нут народжує Сонце, і кожного вечора повертає його в своє чрево.

Загальними засадами для всіх космогонічних концепцій є те, що створенню світу передувало хаос та віковична темрява. Вихід із хаосу пов'язують з появою світла - сонця. Значні культові центри Єгипту творцем світу називали свого головного бога (у кожного він був свій).

У єгипетських міфах практично не надається уваги створенню людей, оскільки «єгиптяни обмежувались переконанням, що людина зобов'язана своїм існуванням богам, які чекають від неї за це вдячності», тобто людина має поклонитися богам, будувати і утримувати храми, систематично приносити їм жертви (1; 9).

Духовна культура стародавнього Єгипту, яка розкривається в текстах пірамід, саркофагів, на стінах храмів (зокрема, фінанських некрополей), донесла до нас духовне значення деяких понять. Коли в 3-му тисячолітті до н. е. Геліополь перетворився на центр культу бога Сонця, символом цього бога став священний стовп - «обеліск». Поняття «обеліск» прийшло від греків (гр. οβελίσκος), які називали так прямокутний стовп з гострою верхівкою. Верхівку завжди якісно полірували, щоб перші промені сонця осявали яскравим промінням Землю. Саме таким засобом здійснювалось вшанування бога Сонця.

Геліополь, на відміну від інших міст, зник з лиця Землі, проте, обеліск, створений царем Сенусертом I у XX столітті до н. е., стоїть на місці Геліополя і сьогодні (1; 16). Багато обелісків було вивезено з Єгипту. Так, відомі всьому світові обеліски під назвою «голки Клеопатри» (привезені з Геліополю) знаходяться тепер у Лондоні, Нью-Йорці, Римі).

Згідно Геліопольських міфів, світ створив бог Сонця. Починаючи з V династії (біля 2494-2345 р. до н. е.), царі Єгипту іменують себе синами бога Ра, і тому культ цього бога стає державним.

Багато єгипетських богів мали зооморфний вигляд (леви, чаплі, сокол, чорний бик і таке інше).

Шанували і вклонялися єгиптяни священним деревам. Цікаво те, що серед таких священних дерев є верба (здаємо: без верби і калини не має України).

Оскільки міфи та легенди існують у будь-якого народу, то науковий аналіз дозволяє помітити досить багато схожих уявлень про богів та загробне життя.

Крім того, вчені-дослідники життя стародавніх народів довели, що у перших (відомих нам) цивілізаціях релігії виникли з міфів та легенд.

Можна помітити певну паралель. У сучасній християнській релігії народу відомо, що є Бог, його єдинородний син - Ісус Христос та Дух Святий (Трійця). Тисячоліття тому в Єгипті найбільше шанований Бог Сонця - Ра - також був відомий у трьох ликах: перший бог Сонця - той, що сходить з ранку; другий бог Сонця Ра - це той, що сяє вдень; третій бог Ра - той, що уходить за небокрай. Вони всі мають різні імена, але всі вони - Бог Сонця Ра.

Наступна паралель - самозародження богів.

У духовній скарбниці єгиптян особливу увагу приділяють жуку скарабею, що штовхає поперед себе свій шар. Саме тому його також ототожнюють з богом Ра, який сходить на небо.

Ця непоказна комаха була надзвичайно популярна в єгиптян, оскільки вважалось, що він здатний «розмножуватись сам по собі». Були найпопулярнішими і амулети в формі скарабея, які, відповідно до вірувань єгиптян, не тільки захищали від зла, але й допомагали «відродитись до вічного життя також, як відроджується сам скарабей» (1; 22).

У духовній культурі стародавніх цивілізацій скарабей взагалі займає важливе місце. Скарабей - слово грецького походження (лат. *scarabaeus* - жук). Скарабей із гною та мулу скачував кульку, в яку відкладав яйце. Саме тому у стародавньому Єгипті він виступав символом «створювальної сили, вважався священним, даруючим щастя» (2; 529).

Бог Сонця ранку на ім'я Хепрі (за перекладом - «той, хто виникає») зображувався із скарабеєм на голові, або скарабей був замість голови.

Культ скарабея був і залишається досить відомим у віруючих єгиптян. Поклоніння скарабею, глибоке шанування цього жука призвело до широкого зображення його на геммах. Стародавні єгиптяни та греки геммами вважали певні амулети, що давали початок життя. Гемма - слово латинське, яке означає «оченя», «виноградна брунька».

Вважаємо за необхідне зупинитись на поясненні соціального значення гемм, камеї, а також художнього ремесла «глиптика». У сучасних християн є символ віри - святий хрест. Саме такого значення у стародавніх віруваннях єгиптян набували гемми із зображення скарабея.

Геммами пізніше почали називати і дорогоцінне каміння з художнім різьбленням.

У гемму вставляли також камеї. Захоплення геммами і каменями призвело до розвитку мистецтва під назвою «глиптика» (мистецтво художньої обробки дорогоцінного каміння і скла). Крім гемм і камеї до глиптики відносили і такі художні роботи, як виготовлення художніх прикрас на каблучках, перснях, а також виготовлення печаток з дорогоцінного каміння та слонової кістки.

Глиптика як вид мистецтва завжди вважалась духовною культурою, оскільки вироби, як правило, присвячувались богам.

Єгипетські скарабеї, як свідчать дослідження, що були на геммах, каменях та печатках (штемпельні печатки виникли у V тисячолітті до н. е.) досить рано з'явилися у країнах Середземного моря. Стародавні греки перейняли печатки-штампи від хаттів (племена та народи, які населяли Сірію у I тисячолітті до н. е.), проте печатки-скарабеї прийшли в Грецію вже на початку VI тисячоліття до н. е. Печатки із скарабеями просвердлювалися для того, щоб носити їх як кулони. Інколи це була низка кулонів-скарабеїв, що нагадувала намисто.

Спочатку матеріалом було м'яке каміння (найчастіше - серпантин, пізніше - сердолик, яшма, халцедон), але вже наприкінці IV століття до н. е. почали обробляти камені яскраві та тверді (аметист, гранат, смарагд).

Найвищим культурним досягненням у цьому мистецтві була творчість Дексамена Хіоського (друга половина V століття до н. е.), який виготовляв гамми з реалістичними портретами і ставив на них свій підпис.

На жаль, назви деяких витворів духовної культури дійшли до нас тільки у письмових джерелах. Зокрема, не збереглася гемма з портретом Олександра Македонського, яку вирізав на смарагді Пірголет (IV століття до н. е.).

У III столітті до н. е. стають популярними численні камеї, що високо цінувались у Єгипті при царях Пгаломах (період з 304 до 30 р. до н. е.). Ставлення до гемм як божественних амулетів мало місце при дворах римських імператорів. Як свідчать наукові дослідження, найвищого розвитку глиптика набула у I столітті н. е., коли гемми почали робити з горного кришталю, агату, смарагду і сапфіру.

У слов'ян таке мистецтво як гліптика було пов'язане з виробленням християнських гемм, які отримали назву «християнські емблеми». Форма цих емблем була різною: голуб, хрест, якір, риба (2; 126).

У християн гемми-емблеми також використовувались як печатки і амулети завдяки вірі у магічну силу дорогоцінного

каміння. Амулети захищали, охороняли людей (тварин, домівку, хатнє начиння, тощо) від злих сил, демонів, завидющих людей. Їх носили на шиї, пальцях, руках як прикраси, кріпили до одягу.

Повертаючись до єгипетських богів, необхідно зауважити, що особливе місце займає найбільш відомий бог Осіріс - син бога землі Геба і богині неба Нут.

Місто Мемфіс, яке було, як і Геліополь, зруйноване у стародавньому Єгипті, також було великим релігійним центром. Історія його зберігалась у античних легендах, які здобули підтвердження археологічними розкопками. Названий центр також був столицею Єгипту, а найзначнішим у Мемфісі був храм бога Пта. Сам бог Пта найчастіше зображувався в образі людини, і в єгипетських текстах про нього написано: «Ти прогнав темряву і небуття променем своїх очей, що плывуть, наче човни, по небу. Очі твої рухаються вдень і вночі, твоє праве око - сонце, твоє ліве око - місяць» (1; 35).

Проте в «Текстах пірамід» бог Пта згадується всього декілька разів. Учені вважають, що такі центри, як Геліополь і Мемфіс, суперничали між собою, а названі тут тексти були створені в Геліополі.

У мемфіських текстах йдеться про добро і зло. Основна різниця між богами Геліополю і Мемфіса - це характер створення світу. Якщо згідно Геліопольській концепції світ творився богами фізично, то за версією Мемфіса - світ був створений виключно «думкою і словом» (згадаємо відоме християнське: спочатку було слово, слово було - Бог). Тут також простежується паралель у духовних спадщинах людства.

Про силу божественного слова йдеться і у «Книзі мертвих». Ось один із текстів-заклинань, який промовляє той, хто помер і вже уподібнюється всемогутньому богу: «Я - Вічний бог, я - Сонце, що з'явилося із хаосу. Моя душа - бог, я - творець Божественного Слова. Воістину зло мені огидне, я не хочу бачити його. Я - творець Порядку, і я перебуду у ньому вічно. Я - Слово, котре ніколи не буде знищено...». Далі проголошується: «Я створив сам себе разом з Нуном в цьому імені моєму «Хепрі», в якому я існую як Ра. Я - владика світла» (1; 42).

До первинних негативних сил світу стародавні єгиптяни відносили «Темряву», «Порожнечу», «Зникнення», «Ніч», «Ніщо» і таке інше.

В Геліополі вклонялися Великій дев'ятці богів, у Мемфісі - тріаді богів (богу Пта, його дружині та синові), не зважаючи на існування численних богів, яким єгиптяни будували храми.

У Гермополі версія створення світу пов'язана з творчими силами хаосу, що втілювали чотири бога чоловічої статі і чотири богині-жінки (Нун і Наунет, Хух і Хаухет, Кук і Каукет, Амон і Амаунет), які зображували з головами жаб та гадюк - істот, що жили в мулі і багні.

Гермопольські боги зустрічаються вже в «Текстах пірамід». В «Текстах саркофагів» від імені бога Сонця промовляється: «Я був Нуном Єдиним, тим, хто не має супутника, коли я зародився там.. Я той, хто виник в оточенні вод... в яйці... Я створив свою плоть божественною силою своєю. Я створив сам себе...» (1; 49).

Наступна паралель у духовних спадщинах - це концепції про непорочне зачаття.

Сучасна християнська релігія розповідає, що діва Марія зачала від Духу Святого.

Міфи стародавнього Єгипту мають чимало спільного з сучасними релігійними постулатами, зокрема версія про непорочне зачаття богів в Єгипті.

У Геліопольській концепції виникнення богів у розповіді про бога Ра (зокрема бог Хепрі - «той, хто підіймається на Сході») відзначається в оригінальних єгипетських текстах:

- Привіт тобі, Хепрі, що народив сам себе (1; 23).
- Я створив свою плоть божественною силою своєю (1; 40).

Вечірній Бог Атум (бог Сонця - Ра) так, згідно «Текстів пірамід», розповідає про створення світу і богів: «Не було ще Неба, не було ще Землі: не знайшов я місця, де я міг би встати, і я задумав у серці своєму, перед обличчям своїм і створив усе суще... Я той, хто єднався із своєю дланню до тих пір, поки не потрапило мені до рота. І виплюнув я Щу та ізригнув Тефнут. (Щу і Тефнут - перша пара богів, які потім народили Геба (бога Землі) і Нут (богиню Неба).

Найбільш відомий в історії бог Осіріс, культ якого був розповсюджений по всьому Єгипті. Його завжди зображували у вигляді людини на голові якої корона із пір'я, в руці - пастушачий посох у формі знака оклику. Існує легенда, що цей бог у дійсності був місцевим правителем, добрим владикою, при якому Єгипет пережив своє «золоте століття».

Згідно Геліопольського міфу, Осіріс був одним із чотирьох синів богів Землі і Неба. Вбив його заздрисний брат Сет. Проте правда перемогла, коли син Осіріс - Хор - вбив свого дядьку Сета і посів на престол. Осіріс після смерті ожив, але на Земний престол не повернувся, бо став правити Царством мертвих (Осіріса наділили функціями бога природи).

синкретизація (поєднання) культа Осіріса все більше складнювала його функції.

Образ бога Осіріса ототожнюється із смертю та відродженням природи, розливами Нілу, збиранням урожаю, з йогом злаків - Непрі. Це підкреслюється в «Текстах аркофагів»: «Я живу та вмираю, я - пшениця, я не зникаю» (1; 7). Осіріс - як зерно, що кинуте в землю: як бог, що помер, оно перебуває в темряві, але не гине, а відроджується до нового життя.

Осіріс ототожнюється також з Місяцем (його циклами смерті і відродження), але велике шанування його найбільш було пов'язане з тим, що він - цар природи, бог родючості і, найголовніше, «володар загробного світу» (кожний єгиптянин зля смерті потрапляє в його царство).

У день народження Осіріса, згідно існуючої легенди, вийсь голос сповістив, що «Володар Всього з'явився на світ» (1; 9).

Визнання Осіріса володарем царства мертвих і поклоніння йому призвело, як свідчать Тексти царських поховань, до ототожнення кожного царя, який вмирав, з Осірісом. Пізніше ці уявлення розповсюджувались на кожен приватну особу, яка була похована за відповідними обрядами (2; 402).

Серед обрядів у стародавньому Єгипті були розповсюджені містерії (таїнства), на яких мали право бути присутніми тільки посвячені (так звані «місти»). Обряди таємничувались і тому невідомо, як проводились містерії. Проте «містами», які пройшли освячення, «гарантувалось моральне очищення, духовне відродження та блаженство у загробному житті» (2; 357). Містерії включали і такі обряди, як трещення та причащення.

Взагалі містерії отримали широке розповсюдження в усіх країнах елліністичної цивілізації.

Християнська церква переслідувала обряди-містерії. Разом з цим, культові дії - невід'ємна частина християнських обрядів, і деякі з них запозичені із стародавніх містерій (2; 357).

У щасливе життя загробного світу єгиптяни вірили щиро саме тому шанували Осіріса. Проте існувала умова щасливого життя в потойбічному світі: тіло мало зберігатися недоторканим. Саме тому виник обряд бальзамування трупів (перетворення людини в мумію).

Існування нетлінного посмертного тіла, за єгипетськими віруваннями, було обов'язковою умовою вічного життя. Якщо тіло мертвої людини пройшло обряд муміфікації, воно

вважалось освяченим, «божественним».

У єгиптян немає чіткої диференціації між поняттям «душа» і «тіло». «Душа» уявлялась як щось речовинне, що має плоть і може їсти, і тому велике значення надавалось релігійним жертвуванням. У християнському обряді «поминання» (дома або на цвинтарі) для померлого також ставиться напій та їжа, але цій дії не надається такого великого значення, як у стародавніх єгиптян.

Дослідники-єгиптологи підкреслюють, що традиція муміфікації «проіснувала» протягом всієї історії Стародавнього Єгипту (I; 67). Усвідомлюючи, що загробне життя вічне, єгиптяни при житті турбувались про своє майбутнє поховання.

У Новому Царстві Єгипту (один із періодів в історії дієї країни від 1567 до 1085 р. до н. е.) «Книгу мертвих», написану на папірусі, міг замовити будь-хто, якщо він мав можливість сплатити за роботу переписувача.

Ритуальні тексти (формули) необхідно було знати, щоб забезпечити собі Вічне Царство. Для вивчення загробного світу створені були «Книга двох шляхів», «Книга втрат», «Книга печер», «Книга дня і ночі» та інші.

Можна показати ще одну досить цікаву духовну паралель, бо мабуть всі християни знають про Десять заповідей Господніх (не убий, не кради, не забажай чужого, і таке інше). Тобто мова йде про моральні канони. З цими моральними канонами тісно пов'язують міфи про бога Пта. Цей бог судив «по заслугі»: «І було віддано по заслугам тому, кого любили, і тому, кого ненавиділи» і далі: «Так було дано життя миролюбному і смерть - злочинцю, так виникли всілякі роботи, всілякі мистецтва, рух рук, ніг і всіх членів згідно наказу задуманому серцем та висловленому язиком, що створив сутність всіх речей» (I; 34).

Гермопольська концепція створення світу пов'язана з культом бога Тота (бога мудрості). Він виступає в «Текстах пірамід» як бог Місяця. Саме він винахідник писемності, рахування, часу, покровитель писців, хранитель священних магічних книжок. Проте, не зважаючи на провідне місце серед богів Гермополю, він не входить у число богів, що творили світ. Це ще раз підтверджує, що в різних релігійних центрах створювали різні культу богів, бо їм надавали різного соціального значення.

Єгиптяни були впевнені, що знання текстів після смерті допомагає пройти важкий шлях випробувань до вічного життя. Релігійні тексти, міфи, легенди завжди розкривали боротьбу між

добром і злом.

Для того, щоб переступити поріг Чертога, померлий звертається до Бога Осіріса, славить його і потім починає сповідь, яка отримала назву «Сповідь заперечень»:

- Я не чинив несправедливості проти людей.
- Я не пригноблював близьких.
- Я не грабував бідних.
- Я не робив того, чого не бажали боги.
- Я не вбивав.
- Я не робив зла нікому.
- Я не «мужеложствував».
- Я не творив блуду в святилищах бога мого міста.
- Я не привласнював дари, які приносили в храм... і таке інше (1; 106-107).

Легко помітити змістовну схожість «Сповіді заперечень» та Десяти Заповідей сучасної християнської релігії, і навіть важко уявити, що між цими загальнолюдськими цінностями, які склали і складають духовну культуру людства, пролягли чимало тисячоліть.

Існує учення про походження релігії з шанування та обожнення стародавніх царів за назвою «євгемеризм». У філософському словнику знаходимо: «євгемеризмом називаються також пояснення міфів і вірувань як проекції в світ богів і героїв реальних історичних подій» (3; 182). Вважається, що євгемеризм виник у Греції у V ст. до н. е., коли міфи стали тлумачити з позиції реалістичної критики. Євгемеризм здобув назву від імені Євгемера із Мессени (340-260 рр. до н. е.). У своїй книзі «Священний запис» Євгемер розповідає про щасливий острів Панхея, яким правили могутні та мудрі царі (Уран, Кронос та Зевс). Саме вони наділили всіх людей досягненнями цивілізації (Зевс з цією метою об'їздив всю землю) і за ці благодіяння люди стали їх обожнювати. Таким чином, виник культ царів, героїв, богів. Протягом тисячоліть через релігійні культури народів світу формувалась духовна культура лідерства.

Вирішення сьогоденних проблем передбачає формування інтегративного (синергетичного, планетарного) мислення у підростаючого покоління; воно має допомогти людині цілісно сприймати себе, природу, всесвіт.

Досить часто в зарубіжних наукових дослідженнях вчені звертають увагу на об'єктивну і суб'єктивну необхідність формування у молоді холізматичного мислення.

У вітчизняній педагогічній літературі поняття «холізматичне мислення» практично не зустрічалось (частіше

використовувалось у філософській зарубіжній літературі). Проте воно відоме досить давно. Я. Сметс обґрунтував це поняття у своїй книзі «Холізм та еволюція» (1926). «Холізмом» почали називати філософське учення (ідеалістична філософія цілісності), згідно положень якого світом править процес творчої еволюції. Цей процес створює нові цілісності, оскільки «форми матерії перетворюються і оновлюються, ніколи не залишаючись постійними» (3; 756). Учення має немало прихильників і супротивників. Не поглиблюючись в сутність учення «холізм», зауважимо, що поняття «холізматичне мислення», «холізматичний принцип» використовуються і в сучасних педагогічних наукових дослідженнях для позначення цілісного сприйняття процесів та явищ оточуючого природного і соціального середовища.

Використана література

1. Лигинская Я., Марциняк М. Мифология Древнего Египта. - М., 1983. - 223 с.
2. Словарь античности / Отв. ред. В. И. Кузицин. - М., 1983. - 704 с. (пер. с нем.)
3. Философский энциклопедический словарь. - М., 1983. - 839 с.

МАТЮША І. К.,
м. Чернігів

ДЖЕРЕЛА Й ЧИННИКИ ДУХОВНОСТІ

У психологічному плані дух - продукт мислення й почуття, волі й характеру. І як продукт вищого начала, абсолютної чистоти правди і справедливості, що відходить від Божої волі, так і продукт діяльності головного мозку, що відходить від людини, від історичного розвитку дійсності, дух має зберігати свою гармонійність, тобто повну узгодженість з Божою силою і благодаттю, об'єктивно діючими законами розвитку природи, суспільства і людського мислення. Між тим ця гармонія ідеалістичного і матеріалістичного у підходах до розуміння законів розвитку оточуючої дійсності різко порушилась, що призвело, зокрема, до того, що у людини яскраво виявляється індивідуалізм, егоїзм, суб'єктивізм, психологізм та інші соціальні якості в їх негативному виявленні, які, на жаль, сьогодні домінують у духовному світогляді багатьох людей.

Більше того, за часів панування більшовицької тиранії в колишній радянській імперії і зловіщих експериментів над людьми у фашистській Німеччині розпочався процес інтенсивної деградації духовності у людей. Відкидається совість як один з найважливіших факторів духовності у колишній фашистській Німеччині, засуджена релігія, церква і мораль, відкинуті традиційні моральні норми і характерні їм співчуття та милосердя, чуйність і доброзичливість у колишній радянській імперії. Були оголошені нові норми революційної моралі, яка немов би забезпечує поступ до світлого майбутнього.

Цим самим владі вдалося встановити всенародну підозрілість, спонукати людей в ім'я ілюзорної боротьби за справедливість і світле майбутнє, робити нечувані підлоги. Звуження моральних норм і емоційних почуттів сприяло виробленню у людей переляку, підозрілості, доносництва. В ході різних судилищ їм вдалося встановити, що в екстремальних ситуаціях не кожна людина спроможна зберігати порядність і неухильне дотримання норм моральної поведінки, протистояти аморальним інстинктам. Тому робився шалений тиск на те, щоб звузити емоційне життя людей до раніш небачених меж. Тим самим функції емоцій, які є сигналами між побажаннями людей і реальним буттям, стали інтенсивно руйнуватись. Непорядність і жлобство, які є головними стресорами для нормальних людей, вводились в ранг державних достоїнств. На поверхню політичного життя й ділової активності почали підніматися висуванці, аморальні спритники, вірнопіддані прислужники. Суспільство почало помітно деградувати і результатом цього ще відчутніше проявлялись роздратованість, злість, матерщина, ненависть один до одного, показна покірність. Це все породжувало сумні наслідки. Окремі люди намагалися заховатися за ілюзіями алкоголізму, наркоманії, сексоманії. Але цього вистачає ненадовго. Розплата настає знову ж у вигляді зневіри, втоми, озлобленості, апатії, проявів фанатизму, садизму, які ведуть або до мафіозних зв'язків, корупції, агресивної злочинності і бандитизму, або до душевних хвороб, а то і до самогубства.

Таким чином, настав відповідальний в історії нашого народу час, коли вкрай необхідно повністю відновити традиційну нашу самосвідомість, очистити її від бездуховності, нехарактерних для нас рис і всього шкідливого, аморального.

Думається, що виходити тут треба з ретельного аналізу всієї духовної культури нашого народу в минулому, вибрати все найкраще з минулого і з врахуванням перспектив освітнього і

культурного розвитку всієї нації і держави створити чіткий образ духовного ідеалу, конкретно сформулювати мету, визначити шляхи реалізації духовного виховання сучасної молоді в національній школі. Ми вважаємо, що пріоритетним напрямком у вихованні духовності має сьогодні стояти моральний ідеал, як стрижнева основа духовного ідеалу, започаткований у психолого-педагогічних працях нашого співвітчизника професора Григорія Ващенка та видатного мислителя Василя Сухомлинського. Моральний ідеал вони розуміють як образ ідеальної людини, на який має орієнтуватися педагог, виховуючи молоде покоління сьогодні. Від того, як розв'язується проблема морального ідеалу у значенні мети, що виступає як еталон високої, моральності справжньої людини, залежить успішне розв'язання таких важливих питань, як система освіти, зміст і методи навчання й виховання в сучасній школі, бо вони, власне, впливають і обумовлюються нею.

Щоправда, за моральні ідеали йде невинна боротьба в суспільному житті, яка не припиняється й досі. Особливо вона посилилася у наш час, коли в світі відбувається переоцінка всіх духовних і культурних цінностей. Тому питання правильного розуміння духовності людини з точки зору вимог сучасного життя має обов'язково передбачити знання мети життя. Людина, яка не знає, навіщо вона живе і заради чого призначене її життя тут, на землі, є часто невпевненою і нещасливою. Отож, найвища культура, яка допомагає людині правильно зорієнтуватися їй в житті, - це висока духовність. І основним джерелом, звідки випливають характерні риси і ознаки духовно багатой людини, є книги Святого Письма. Вони втілюють в собі християнський ідеал, звідки випливають справжні загальнолюдські духовні цінності, що впродовж віків збагачувалися кожним народом. До цих цінностей належить моральний закон творення добра і боротьба зі злом, шукання правди і захист справедливості в суспільному житті, що спирається на любов, правду і красу. Вчення християнства про безсмертність людської душі дає правильне спрямування людському життю. Ось чому християнський ідеал покладено в основу виховних систем різних європейських народів. Звичайно, кожна з цих систем має свої національні особливості, обумовлені природничими, історичними, регіональними умовами, але в основі всіх цих систем лежить християнський дух. Це підтвердив у своїх працях проф. Г. Ващенко, який зробив аналіз християнського ідеалу в методологічному й науковому плані. Важливими чинниками християнського духовного ідеалу він особливо виділив: євангельський духовний

ідеал як основу християнського виховного ідеалу в його історичних і національних формах; загальноєвропейський християнський духовний ідеал, властивий духовній культурі багатьох європейських народів, український християнський ідеал, властивий духовній культурі нашого народу.

Ісус Христос - основоположник християнства, наріжний камінь, духовний ідеал християнської моралі. Тому тільки побудований на основі християнства світогляд людини може вивести її на шлях служіння високій меті - Богові і своїй нації. Богові - як абсолютній чистій Правді, Красі, Любові і Справедливості, а нації - як реальній земній спільності, в якій ці абсолютні цінності мають особливо активно виявлятися. Отож, у зміст духовного виховання української молоді треба покласти сьогодні ідеал служіння Богові і Україні. Тому необхідно відродити на державному рівні християнську релігію, зробити її основним чинником виховання духовності в учнівської молоді, залучити українську православну церкву й українське духовенство до активної діяльності у сучасній національній школі.

Для поліпшення виховання духовності у школярів уже сьогодні можна орієнтовно передбачити впровадження в практику роботи національної школи такі виховні пріоритети:

- у навчальних програмах, підручниках і посібниках з гуманітарних предметів (історія України, рідна мова і література, історія національної культури й мистецтва) передбачити вивчення в національній школі вибраних місць з Біблії (чотири духовних Закони), глибше й повніше розкривати на уроках і в позанавчальний час місце і значення християнства, історичну роль і високе моральне обличчя основоположника християнської релігії - Ісуса Христа, сповнене Святим Духом, показувати унікальність його як геніальної історичної особи, що втілює в собі безмежну любов до людей і спасає їх грішні душі від зла, насильства й несправедливості високою своєю духовністю і християнським вченням, зафіксованим у книгах Святого Письма старого й нового заповіту;

- на виховних годинах у старших класах проводити бесіди на духовні теми, в яких показувати історичну роль православної церкви, прогресивного духовенства, проповідницької діяльності духовно освічених людей, у поширенні серед народу духовних знань, звичаїв і обрядів, історичних традицій, пов'язаних з життям людини по-християнськи. В середніх і старших класах передбачити проведення духовних читань, диспутів та зустрічей з відомими діячами української православної церкви, іншими духовними працівниками. Етичні бесіди з питань моральності,

«сократівські» виступи учнів старших класів мають пов'язуватися з пізнанням свого власного духу, самого себе, з вдосконаленням своєї моральності: «Як треба жити людині, щоб відчути в собі Божу любов і отримати його прощення?», «Як сповнитися Святим духом?». Прокоментуйте вислів: «Правда і кривда. Правда захищає добро, кривда - зло. Боротьба правди і кривди є вічним процесом, а звідси існує вічно непримиренна ворожість між людьми. Злість довкола облягла все суспільне й особисте життя». Що ви думаєте з цього приводу? Чи є вихід з тієї екстремальної моральної ситуації, в якій опинилося людство сьогодні? Хто в дійсності керує світом сьогодні? Чи є надія на спасіння душі? Що таке надія за християнським вченням?

- у школярів важливо розвивати благодійницьку активність, розширювати сферу діяльності юних добротворців і меценатів, сестер милосердя, збільшувати сітку недільних шкіл і духовних хорів, музично-хорових колективів, організовуючи їх роботу за змістом біблійної і церковної тематики, виходячи з реальних умов і місцевих можливостей.

ЛЮБАР О. О.,
м. Кривий Ріг

ВЧИТИСЯ НА ЗДОБУТКАХ І ВАДАХ ВІТЧИЗНЯНОГО ШКІЛЬНИЦТВА

Останнім часом у суспільстві посилюється інтерес до історії української школи та педагогіки.

На сторінках періодики з'являється чимало праць сучасників, які захоплююче змальовують здобутки вітчизняного шкільництва минулих часів. У таких писаннях, на жаль, відсутній глибокий аналіз діяльності навчальних закладів та педагогічних надбань народу, що у свою чергу не стимулює сучасне покоління освітян до творчих пошуків нових шляхів виховання теперішнього покоління українців.

Про те, що вітчизняна школа розвивалася нерівномірно, що в її поступі були злети і падіння, свідчить аналіз діяльності Києво-Могилянської академії, що функціонувала у 1632-1817 рр. Діяльність її викладачів і студентів сприяла поширенню ідей просвітництва, розвитку української культури, самобутності українського народу, надихала українську людину на боротьбу з колонізацією та окатоличенням, надала подальшого духовного

розвитку українському та багатьом слов'янським народам.

Академія подарувала українському шкільництву низку освітніх традицій, які не втратили свого значення і в наші дні. За весь час свого існування вона була демократичним навчальним закладом. До академії приймалася молодь незалежно від походження і майнового стану, до неї, як всеукраїнського освітнього центру, тягнулася молодь з усіх куточків України. У житті академії мало місце обрання ректора викладачами разом з представниками духовенства й міщанства, вибір учителів з-поміж найкращих випускників академії, вільне обрання учнями класів навчання.

У навчальному процесі використовувалися форми і методи навчання: лекції, диспути, написання анотацій на праці вчених, творчих робіт (рефератів), конкурси-виступи на кращу промову, вірші та ін. В академії добре було поставлене учнівське самоврядування. Учні через своїх уповноважених підтримували дисципліну, чистоту приміщень та інше.

Вихованці академії, навчаючись, проводили значну культурно-просвітницьку роботу поза стінами навчального закладу, були носіями української духовності. Вони співали у церковному хорі, організовували драматичні вистави, інтермедії, вертепи, писали вірші, грали в оркестрі, влаштовували диспути з католицькими та уніатськими богословами, виконували малярські роботи у храмах, навчали дітей у школах «мандрівних дяків» тощо. Така різнобічна діяльність студентів академії позитивно вплинула на формування у них національної свідомості та патріотичних почуттів, а в цілому на виховання духовної еліти українського народу.

Колегія та її наступниця академія готували для України визначних діячів науки, культури, освіти. Тут вчилися і працювали Ф. Прокопович, Г. Сковорода, П. Гулак-Артемівський, Г. Кониський, С. Яворський, державні діячі І. Виготський, І. Мазепа, П. Орлик, І. Самолович, О. Базбородько, А. Милорадович, П. Завадський та інші. Багато випускників академії плідно працювали на ниві не тільки української, а й російської та інших слов'янських культур. Вихованці академії, її визначні діячі А. Сатановський, С. Славинецький, С. Полоцький, Ф. Прокопович, С. Яворський, були найближчими сподвижниками Петра I у проведенні освітніх і церковних реформ. Вихованці Київської академії сприяли створенню у 1687 р. у Москві Слов'яно-греко-латинської Академії, були її ректорами й викладачами. За зразком Київської колегії були створені колегії у багатьох містах України і Росії, засновниками яких були вихованці

Київської академії. Вони заснували навчальні заклади у Чернігові, Харкові, Переяславі, Новгороді-Сіверському, Белгороді, Рязані, Пскові, Воронежі, Іркутську та ін. містах.

Відзначаючи заслуги Академії перед вітчизняною освітою і культурою, варто вказати на недоліки, що мали місце в її діяльності. Останнім часом академія занадто ідеалізується, її історія подається викривлено, без наукового аналізу. Зокрема, замовчуються праці вітчизняних дослідників, у яких ідеться про вади її діяльності. І. Крип'якевич, наприклад, вважає, що прийняття західних зразків (а це сьогодні намагаються приховати від сучасників) Києво-Могилянською академією вплинуло від'ємно на наукову ініціативу наших вчених. Замість самим шукати нових шляхів і самим будувати основи своєї культури, наші професори часто задовольнялися тим, що живцем переносили до нас здобутки заходу, не входячи в те, чи вони для нас відповідні й корисні. Академія відкрила широко ворота західним, латинським впливам, але рівнозначно не продовжувала давніх зв'язків України зі сходом, із Візантією... Через це українська культура почала втрачати свою всебічність, якою визначалася у давніх часах, свою оригінальність і окремішність, а дісталася під непереможний вплив Західної Європи, яку в нас репрезентувала Польща. І хоч Київська академія була живим огнищем культури для цілого Сходу, хоч пливли до неї учні навіть із балканських країн, але для самої України вона дала менше, ніж могла дати (Крип'якевич І. Нове шкільництво // Історія української культури. - К., 1994. - С. 125).

З висновками Крип'якевича не можна не погодитися. Аналіз навчальної літератури, якою користувалися учні й студенти академії, свідчить, що більшість навчальних програм і підручників було взято готовими з університетів Польщі, Чехії, Німеччини та інших європейських держав. Ними користувалися студенти, а викладачі не обтяжували себе новими дослідженнями, переповідаючи лекційні курси зарубіжних професорів, про що не раз згадувалося.

У зв'язку з тим, що академія у всі свої часи працювала під зверхністю київської митрополії, а з 1685 р. під контролем московського патріарха та Синоду, у ній завжди проявлялося схоластичне навчання, тенденції якого посилювалися у 2 пол. 18 ст. Викладання більшості наук носило догматичний і схоластичний характер. Проблеми тогочасного суспільства залишилися осторонь академічних аудиторій. Професор М. Сумцов, наприклад, аналізуючи наукову справу академії, відзначає, що учні всю увагу звертали на форму, а не на суть предмету. Професори все

робили, аби відгородити учнів й студентів від наболілих проблем життя. Так на заняттях з філософії, наприклад, професори полемізували з учнями з питань, чи будуть померлі приймати їжу у потойбічному світі або скільки днів пробув Адам у раю і т. п. І це у той час, коли український народ запрягався у ярмо панщини, здійснювалося закріпачення українського слова, коли в самій академії заборонялося вживання української мови тощо.

Про цей бік діяльності професорів В. Радзикович з болем констатує: «Прикро вражає в тодішніх проповідях нестача якого-небудь зв'язку з подіями, що потрясли під ту пору життя усього народу, нестача якого-небудь відгомону найважливіших історичних подій. Все-таки цей схоластичний напрям довго утримувався в Україні (Радзикович В. Середня доба // Історія української культури. - К., 1994. - С. 256).

У цій же праці Радзикович відзначає й відсутність національних почуттів у значної частини професорів, які мов «перелітні птахи» кинули батьківщину і працювали на розвій російської культури (Є. Славинецький, С. Полоцький, Д. Туптало, С. Яворський, Ф. Прокопович, С. Калиновський та інші). Все це сталося внаслідок спрямованої з боку російського царату денационалізації академії, що особливо посилилася після знищення Гетьманщини.

Першим, хто здійснив замах на українську мову, був той, хто дав київській колегії право академії - цар Петро I. У 1720 р. він видає Указ про заборону друкування книжок українською мовою. Згодом російська мова (за наполяганням царського уряду) стає мовою викладання, а українська мова у стінах академії забороняється. У 1769 р. Синод наказує відібрати всю літературу, писану українською мовою. Проте до усіх цих акцій насилля більшість професорів і студентів залишилися байдужими. Схоластика, що панує у ті часи в академії, була настільки всепроникливою у думках професорів і студентів, що ті змирилися з поневоленням народу і зрадили його.

Отже, коли мова йде про відновлення традицій академії, треба пам'ятати, що серед них були й ганебні, не варті наслідування. Ними зокрема були: сліпе запозичення іноземних освітніх систем, без урахування національних особливостей освіти і виховання українців, всесильність схоластичної науки, ізоляція навчання від життя свого народу, денационалізація навчального процесу тощо.

Це варто пам'ятати, бо нині владними структурами чиниться опір розбудові національної школи, під виглядом реформ губляться надбаня вітчизняної системи освіти і виховання.

З історії українського шкільництва не можна вибирати окремі моменти, її треба знати, аналізувати і вчитися на ній, аби не робити нових помилок.

МАТЕМАТИКА КАК СПЕЦИФИЧЕСКАЯ ФОРМА ПОЗНАНИЯ

В настоящее время, в условиях деидеологизации общества и всевозрастающей роли науки более интенсивными становятся дискуссии по вопросам и проблемам духовности, которые затрагивают и методологию преподавания учебных дисциплин во всех видах учебных заведений. Это объясняется многими причинами. Одна из основных состоит в том, что в советский период методология преподавания не только общественно-социальных наук, но и естественных, в том числе и математики, предусматривала проведение в жизнь сугубо материалистического взгляда на мироздание и развитие общества. При этом одним из определяющих требований было проведение в жизнь принципа партийности той или иной науки. Уже само существующее тогда понятие партийности, определяемое как «социальная классовая направленность человеческого мышления, мировоззрения, действия...» (Сов. Энциклопедия. - М., 1967. - Т. 4. - С. 218), предопределяло сущность методологии познания. Реализация принципа партийности при обучении должна была решающим образом влиять на формирование убежденности человека, на его мировоззренческие взгляды, на все то, что должно было определять его профессиональное кредо и жизненные принципы. И надо сказать, что математики пытались любым способом привнести «партийность» в процесс преподавания. Но, как правило, это привнесение не шло дальше вводной лекции, в которой давались ссылки на высказывания В. Ленина на эту тему. Например, такие, как: «...материализм включает в себя, так сказать, партийность, обязывая при всякой оценке события прямо и открыто становится на точку зрения определенной общественной группы» (Ленин В. Полн. собр. соч. - Т. 1. - С. 419). Уже сам термин «обязывая при всякой оценке...» настораживает и по сути отрицает диалектическую природу процесса познания, которая была положена в основу

териализма. Как видим, марксисты пытались внести дух классово-борьбы даже в те сферы деятельности, которые по своей сути надклассовы и наднациональны. По этому поводу прекрасно высказался А. Чехов: «Национальной науки нет, как нет и национальной таблицы умножения». Возможно, принцип партийности был необходим, чтобы полностью исключить инакомыслие в процессе революционных преобразований и добиться поставленных, прежде всего - политических, целей. Но здесь нужно отдать должное В. Ленину и его последователям. Они глубоко понимали роль и силу науки в развитии общественных процессов. Для них «пустых наук» не было в отличие от великого русского писателя Л. Толстого, влияние философии которого определило судьбу многих людей. В своей книге «Путь жизни» (1910) Л. Толстой проводит красной нитью мысль: «пустые науки, такие как математика, физика, астрономия вообще не дают ответа на основные моральные вопросы, вроде таких: зачем я живу? как мне жить?». При этом также проповедуется тезис о том, что содержание этих наук состоит из отдельных, мало связанных между собой обрывков знаний, которыми занимаются «неизвестно почему, небольшие группы людей» (Толстой Л. Полн. собр. соч.- Т. 45.- С. 296). Вряд ли мы имеем здесь дело с непониманием роли естественных наук в области познания материального мира. Скорее всего здесь мы сталкиваемся с мнением о том, что современные науки не в состоянии объяснить смысл земной жизни человека, если рассматривать ее как подготовку к жизни на более высоком, духовном уровне. То есть налицо идеалистическая позиция мышления. В этом отношении Л. Толстой близок к И. Канту, который в «Критике чистого разума» писал: «Я должен был ограничить область знания, чтобы дать место вере». Ядром философских взглядов Канта является убеждение в ограниченности человеческого разума при познании мира и происходящих явлений, что мы и наблюдали в рассуждениях Л. Толстого. Без сомнения, в современных условиях эта точка зрения находит поддержку, в том числе и в научных кругах. Мы привели два, можно сказать, радикальных мнения о сущности и возможностях научного познания окружающей нас действительности. В условиях объективно существующей реальности мы не можем полностью отрицать ту и другую точки зрения. Здесь к месту привести следующее мнение, которое исходит от самих математиков: «Основная проблема состоит во взаимоотношении мира экспериментального и мира математического. То, что между экспериментальными явлениями и математическими структурами

существует тесная связь, это, как кажется, было совершенно неожиданным образом подтверждено недавними открытиями современной физики, но нам совершенно неизвестны глубокие причины этого... и может быть, мы их никогда и не узнаем» (Бурбакин Н. Очерки по истории математики.- М., 1963.- С. 258). Таким образом, бесспорно то, что связь теоретической математики с реальными задачами существует и дает возможность не только решать эти задачи, но и на основании результатов их решения идти по пути раскрытия сущности явлений окружающего нас физического мира и решения чисто практических задач, которые также расширяют понимание человеком фактов и законов из чисто практических областей его деятельности. Математика отличается от других наук тем, что она практически связана с каждой из них. Приложение математических методов в других науках повышает объективную ценность получаемых в них результатов и разрабатываемых научных теорий. Применение же математических методов не выводит за пределы понятий и законов конкретной естественнонаучной дисциплины. Это подтверждается мнением многих ученых, в том числе и математиков, например: «Каждая естественнонаучная дисциплина определяется материальной спецификой своего предмета, реальными чертами той области действительного мира, которую она изучает. Именно так определяют свой предмет физика, биология, психология и т. д. Один и тот же предмет может быть изучаем самими различными методами, в том числе и математическими; следовательно, переходя от одного предмета к другому, мы остаемся в пределах данной научной дисциплины, ибо для нее реальный предмет, а не метод исследования составляет основную специфическую черту» (Хинчин А. Частотная теория Р. Ледеса и современные идеи теории вероятности // Вопр. филос. - 1961. - № 1. - С. 93). Основной же специфической чертой математики является тот или иной формальный метод, допускающий ту или иную конкретную материальную трансформацию, приводящую к практическому результату или к новому научному трактованию в пределах исследуемой научной области. Как раз в этом трансформирующем действии математики заключается переход от абстрактного мышления к практическим результатам. Этим, в общем-то, и объясняется универсальность математических методов, которые применяются для исследования во многих научных областях. Так, например, дифференциальные уравнения находят широкое применение в механике, физике, химии, биологии и других научных областях, где можно выделить не менее двух непрерывно изменяющихся величин.

Методы теории вероятностей и математической статистики применяются в экономике, социологических исследованиях и т. п. Все это подтверждает общенаучное значение математики.

Громадное значение математика имеет не только как инструмент исследования, но и как форма развития одной из составляющих духовного развития человека - его познавательных способностей. Еще пифагорейцы и Платон сумели убедить научный мир в возможностях математики для развития доказательного мышления во всех сферах человеческой деятельности. Не отрицают этого положения и современные психология и дидактика. Развитие познавательных способностей не сводится только к овладению определенным материалом математических знаний, но и влияет на превращение этих знаний в ценность, детерминирующую использование полученных знаний в практической деятельности людей. Ибо, как говорил Р. Декарт, мало иметь хороший ум, главное хорошо его применять. Наш опыт преподавания математики на индустриально-педагогическом факультете подтверждает мнение психологов и дидактов, что при всей сложности мыслительного процесса ему можно обучать. Значительный эффект при этом наблюдается, если умственной деятельности студентов придать поисково-инверсионный характер. Иными словами, суметь показать высокую степень действенности научных знаний. Это вполне достижимо и в процессе лекций, и на практических занятиях. Ибо математический анализ, все его разделы очень широко применяются во многих отраслях практической деятельности человека. При этом важно показать, что математические методы сильны не только своими вычислениями, но и являются одним из основных средств проникновения в сущность изучаемых разными науками закономерностей окружающего нас мира.

Познавательная деятельность студента в процессе изучения высшей математики будет наиболее эффективной, если придать учебному процессу широту и динамизм взаимопроникновения форм и методов обучения: лекций, практических занятий, самостоятельной работы, коллоквиумов, олимпиад и т. п.

В учебном процессе с целью развития абстрактного мышления крайне важно сосредотачивать внимание студентов на усвоении базовых понятий того или иного раздела программного материала, их связи с другими понятиями, что должно приводить к логическим суждениям, а от них - к научному умозаключению. Этот мыслительный процесс: «понятие→суждения→умозаключение» необходимо формировать непрерывно и последовательно через изучение и практическое осмысление все

усложняющихся от раздела к разделу математических знаний.

Однако преподавание математики (тем более на нематематических факультетах) не должно основываться только на абстрактных понятиях и категориях: «Всякая наука заключается в достоверном и очевидном познании» (Декарт Р. Избр. произв.- М., 1976.- С. 81). Такая точка зрения на процесс познания предполагает разработку средств количественной оценки изучаемых в той или иной научной области явлений и процессов. Естественно, что введение количественных оценок возможно только с помощью математических методов. Но для этого необходимо соответствующим образом построить методологию преподавания математики. Умело сочетать абстрактное с прагматическим. Известные педагоги минувших лет систематически указывали на недостаточность чисто абстрактного изложения математики и рекомендовали математику как метод познания окружающего нас мира. В этом аспекте весьма существенно мнение великого русского математика М. Остроградского, высказанное им в брошюре «Размышления о преподавании»: «Кто из нас не видел, что из пятидесяти соучеников по меньшей мере сорок испытывали отвращение и падали духом из-за абстрактности идей, преподносимых до того, как они становились понятными на примерах, взятых из житейской практики?» (Остроградский М. Педагогическое наследие. Документы о жизни и деятельности.- М., 1961.- С. 35). Именно примеры из области практического приложения математических занятий не только стимулируют интерес к изучению математики, но и служат мотивацией для формирования научных знаний вообще, в том числе и при изучении нематематических дисциплин. Не случайно, что в научных работах встречаются попытки описать и проанализировать процесс познания реальных явлений и систем - процесс, в котором применение математических методов сочетается с экспериментальной деятельностью. Особенно интересны попытки ученых, которые участвуют в практическом решении современных технических и естественнонаучных проблем.

Таким образом, исходя из выше изложенного, можно выделить следующие условия, обеспечивающие эффективность методологии преподавания математики:

1. Построение математических абстракций и выяснение их адекватности материальной действительности должно быть стержнем преподавания математики.
2. Использование математики в развитии познавательных способностей должно предусматривать то, что теория должна быть следствием достаточно обширной совокупности

доказанных фактов и выявленных закономерностей и, что особенно существенно, подтвержденных практикой.

3. При преподавании математики необходимо демонстрировать ее связи с профилирующими дисциплинами факультета. И при этом необходимо показывать роль математики в решении общих проблем познания.

ХОРОЛЬСКАЯ Т. А.,
ПЕТРЕНКО А. Г.,
ПЕТРЕНКО И. В.,
г. Кривой Рог

О НЕКОТОРЫХ ОСОБЕННОСТЯХ ФОРМИРОВАНИЯ ФИЛОСОФСКОЙ И ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ

Судьбы цивилизации, как никогда раньше, зависят сегодня от человека, его мировоззрения, образа жизни, его ориентаций, установок, поведения. Направит ли он свои способности, разум и волю на сохранение и воспроизводство созданных многими поколениями людей материальных и духовных богатств планеты для утверждения достойных отношений между людьми или останется безучастным наблюдателем происходящих событий?

Каким будет человек, во многом зависит от тех, кому достанется сложная, но благородная миссия формирования личности, обучения и воспитания человека.

Одним из самых важных недостатков учебно-воспитательного процесса в системе высшей педагогической школы следует признать недостаточную философскую обоснованность его, т. е. отсутствие в нем должного методологического подхода и основных концептуальных понятий. Как показывает опыт подготовки специалистов для системы образования, многие из них, как правило, не могут дать философского объяснения целей учебы и воспитания, сути методов, используемых в практической деятельности учителя из-за отсутствия философской культуры.

Формирование философской культуры будущего учителя, включающей в себя философское обоснование целей, задач и методов обучения и воспитания, должно рассматриваться как обязательное звено гуманизации и гуманитаризации всего дела образования и воспитания, конечной целью которых является утверждение в обществе таких ценностей, как справедливость, равенство, согласие, мир.

Важнейшей отличительной особенностью философской культуры учителя является логико-рациональное обоснование оптимального взаимодействия философии и науки, учета возможностей теоретической и практической педагогики, роли и места педагогических идей в философии.

Из этой оптимизации вытекает, что для получения в сжатые сроки максимума навыков для практической профессиональной работы по воспитанию личности школьника учитель должен: знать общесоциологические и специфические законы воспитания; иметь общее понятие системы воспитания и ее структуры; знать цели и идеалы, ценность самого процесса воспитания, его роль в прогрессе общества и личности; обладать навыками обобщающей и критической деятельности, уметь конкретизировать цели воспитания и др.

Что же такое философская культура в целом и каковы некоторые особенности формирования ее у будущего учителя, студента педвуза?

По мнению авторов, под философской культурой следует понимать прочные философские знания, умения и навыки с помощью и на основе которых осмысливается весь комплекс детерминант человеческой жизнедеятельности.

Философская культура - одновременно и составная часть общей духовной культуры, и ее интегратор, «квинтэссенция», саморефлексия, феномены которой задают ценностное отношение человека к миру, человеческий масштаб освоения мира, выявляют природу и сущность предельных оснований человеческой жизни, фиксируют существовавшие и существующие способы миропонимания.

Ну, а если современное общество ставит перед собой задачу повернуться лицом к человеку, сделать его целью созидания, то не могут быть ни эффективными, ни оправданными попытки найти ответы на коренные вопросы его бытия вне логико-рациональных форм обоснования ценностных ориентаций и установок, вне философии и науки.

Значение философской культуры огромно в развитии различных способов человеческой деятельности. Но особенно значительно - для учительской, так как реализация общекультурного гуманистического идеала - «всесторонне развитая личность» - в сфере воспитания и образования так же не может быть эффективной вне вышеуказанного требования.

Свидетельство тому - появление еще в 60-е гг. специальной области философского знания - философии воспитания, получившей широкое распространение на Западе (США, Англии,

ФРГ...). Огромный интерес к философским принципам воспитания в отдельных странах (например, в США) привел к созданию кафедр, национального общества по философии воспитания, к учреждению ученой степени доктора наук по этой специальности. Вызвано это кризисом системы воспитания, который, по мнению сторонников западной философии воспитания, носит универсальный характер, это кризис всего процесса, его развития, его целей, поведения студентов.

Бесспорно, судьбу любого дела решает человек. Но для этого он должен быть вооружен мировоззрением, определенным уровнем образования и культуры, нравственными установками, идеалами - словом, всем тем, от чего зависит линия его поведения, деятельности.

Авторитет учителя, характер, значение и эффективность его труда обуславливаются так же его профессионально-педагогической культурой.

Поэтому учебно-познавательная и научная деятельность будущего учителя в высшей педагогической школе должна рассматриваться как вид духовного творчества, состоящего в том, чтобы: 1) овладеть спецификой науки; 2) претворит всеобщее (науку) в действительность (практику); 3) перевести объективированное в понятиях и категориях знание в свое субъективное состояние. Процесс усвоения научного знания состоит из уровня внутренней переработки научного знания, осмысления и овладения знанием и уровня понимания, т. е. раскрытия для себя действительного смысла научного знания (а не механического заучивания).

Созданная такой деятельностью научная картина мира, научное знание включается в мировоззрение будущего учителя во взаимосвязи с философским знанием.

Философская культура начинается с усвоения философских знаний как мировоззренческих и методологических установок человека, всматривающегося в мир. Но одно дело - просто смотреть на мир, а другое - пытаться его понять во всей сложности, многоликости, противоречивости, пытаться додумать его, так сказать, до конца. Иначе, духовная основа самоосуществления и выполнения себя будет недостаточна, и человеку обеспечены максимум конфликтов с миром и минимум личного и социального комфорта.

Поэтому философское знание - это прежде всего широкий круг истинных знаний о человеке, это знание современных методов исследования его интересов, потребностей, способностей, детерминант его поведения и

жизнедеятельности, это знание огромного спектра его ценностных и духовных ориентиров и регулятивов. Философия помогает выяснить мировоззренческое и методологическое значение взаимоотношений Человека и Мира. Важнейшая ее задача - дать целостную картину мира, обобщенную картину понимания явлений и процессов объективной реальности и субъективного отношения к ней в форме ценностей и идеалов.

Кстати, существует мнение, в том числе среди преподавателей и студентов не только технических, но и педвузов, что естественные и другие конкретные науки по своему мировоззренческому потенциалу могут быть приравнены к философскому знанию, а потому в последнем надобность отпадает. Но ведь общеизвестно, что никакое иерархическое овладение знанием не ставит целью построение модели мира в его единстве и многообразии, получение достоверных и систематизированных знаний о нем, а чаще всего стремится к достижению запросов сциентистской конъюнктуры. Обосновывая последнее тем аргументом, что все мировоззренческие знания однопорядковые, нередко выдвигается утверждение о их произвольной взаимозаменяемости. На самом деле, в системе мировоззренческих знаний выделяются основные философские и социально-гуманитарные знания, обеспечивающие общую направленность культуры специалиста.

Философия определенным образом перерабатывает специальные знания. Как бы «вмешиваясь» в процесс обработки и интерпретации научных представлений об особенном, специфическом, она выступает своеобразным систематизатором и упорядочивателем взгляда на мироустройство.

Но главное в этом взгляде - это отношение человека к Миру, к себе подобным, к обществу, к своему месту в мире, это определение сущности и значимости ценностей, которые определяют его как личность. И задача преподавателя философии - опираясь на специальные знания, помочь утвердиться студенту, будущему специалисту в такого рода взгляде, овладеть способностью к теоретическим обобщениям, увидеть эвристические возможности научного и философского знания, с помощью которого возможно преобразование мира и себя.

Создание современных социальной и естественной картин мира - столь сложный процесс, что не только предполагает, а требует определенного стиля мышления, определенного уровня научной и философской рефлексии специалиста, ориентированных не исключительно на научные приоритеты, но и на социальные, гуманистические ценности, то есть на то, что определяет выбор линии поведения человека в

жизни, его ответственное отношение к миру и самому себе.

Философская и научная культура современного учителя специфичны не только по содержанию, как отмечалось ранее, но и по ряду особенностей своего формирования.

По мнению авторов статьи, сегодня они должны включать в себя «сверхзнание», если хотите, «дар пророчества», тончайшее чувство реальной жизни, ее нюансов, переливов, «реальность на завтра». Но так как реальный мир, жизнь не ограничиваются одной страной, то необходим учет мировоззренческих ориентиров общечеловеческой значимости.

Студент, будущий специалист, выделяя в процессе познания, философствования и жизни прежде всего то, что сегодня объединяет, а не различает людей разных мировоззрений, культур, должен понять, что путь утверждения мировоззренческих гуманистических общечеловеческих ценностей зависит и от расширения научных знаний, и от утверждения плюрализма взглядов и идей, и от утверждения объективной, современной, соотнесенной с жизнью гуманистики.

То есть логико-теоретическая (научная) компонента не исключает, а предполагает культурно-историческую компоненту, которая выступает средством мобилизации человека на историческую перспективу.

Осмысление, анализ проблем реформы системы образования в Украине, включая такие моменты, как ее динамизм, а не пассивное приспособление к социально-политической ситуации; изменение социальных функций образования; осмысление проблем гуманизации и гуманитаризации народного образования; четких стратегических целей и содержания намечаемых преобразований; путей и методов их осуществления; незаменимой роли школы в общественном воспроизводстве человека и его развития «безотносительно к какому бы то ни было заранее установленному масштабу» (Маркс), исходя из признания того, что действительное, живое лицо, каждая личность имеет безусловное значение - тоже важнейшие особенности формирования профессиональной и философской культуры будущего учителя.

Завершая некоторые наши размышления, хотелось бы подчеркнуть, что формирование философской и профессиональной культуры, как некоего духовного храма учителя - весьма не простая задача.

Но оптимизм вселяет то, что от того, каким он (храм) будет у учителя, зависит возведение духовного храма его учеников.

КОСЯК Л. И.,
г. Кривой Рог

ДИДАКТИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ЭСТЕТИЧЕСКИХ ИНТЕРЕСОВ СТАРШЕКЛАССНИКОВ

В современной школе назрела необходимость такой организации учебного процесса, которая формирует у старшеклассников гармоническое отношение к учебной деятельности, в полной мере удовлетворяет их познавательные, нравственные и эстетические потребности. Это невозможно осуществить без эстетического подхода к каждому школьному предмету, без реализации на практике условий, обеспечивающих эффективность формирования эстетических интересов школьников.

Одним из таких условий является готовность учителя к систематической работе по формированию эстетического интереса.

Перед учителем стоит задача не только сообщить знания учащимся, но и воздействовать на индивидуальный эстетический опыт каждого ученика, выявить и перестроить их отношение к предметной деятельности. Учебный материал сам по себе может быть нейтральным к решению этой задачи, в частности, он может еще не иметь эстетического значения, а быть лишь потенциальной эстетической ценностью. Чтобы он стал ею для ученика, учителю приходится этот материал соответствующим образом построить: найти признаки эстетически ценного сообщения, установить меру насыщенности изучаемого материала эстетическими сигналами и, следовательно, предполагаемую действенность учебного сообщения в эстетическом развитии учеников.

Для того, чтобы урок лучше запомнился и вызвал у школьников не только познавательный, но и эстетический интерес, необходимо, чтобы включенная в содержание урока информация:

- 1) отражала существенное в изучаемом материале и способствовала формированию эстетического интереса;
- 2) открывала эстетическую ценность изучаемого содержания;
- 3) давала способ усвоения знаний и расширяла сферу значений в познании эстетической действительности.

Решение этих задач в значительной степени зависит от методики поиска, организации и передачи эстетической информации от педагога к учащимся.

Процесс формирования эстетических интересов

проходит эффективно тогда, когда учитель вначале подготавливает «почву», обеспечивающую материальные условия, достаточный запас знаний, умений и хотя бы минимум познавательных средств, необходимых для дальнейшего воспитания эстетического интереса, затем создает положительное отношение к предмету и деятельности и специально организует деятельность, которая вызывает у школьников эстетический интерес.

Такую работу нужно проводить целенаправленно и повседневно, буквально на каждом уроке, при изучении различных предметов.

Для формирования устойчивого эстетического интереса необходимо также использовать на уроке межпредметные связи и проблемный подход, так как они усложняют содержание и процесс познавательной деятельности, вызывая, тем самым, у школьников познавательный, а затем и эстетический интерес к объекту исследования. Использование эстетических знаний из смежных предметов - это их повторение и закрепление, которое наглядно показывает практическую необходимость и полезность знаний для дальнейшего процесса эстетического познания учащихся. Осознание необходимости этих знаний надежно укрепляет интерес к их углублению и расширению. Сам процесс такого познания, обогащенный межпредметными знаниями, служит источником устойчивого эстетического интереса учеников. На таких занятиях учитель побуждает учащихся к переносу эстетических знаний и способов действия в новые эстетические ситуации, активизируя их мыслительные и эмоциональные процессы.

Формирующаяся самостоятельность учащихся в межпредметной учебной деятельности укрепляет глубину и устойчивость эстетического интереса.

Межпредметные связи приводят в действие все стимулы эстетического интереса, связанные с их учебной деятельностью: вносят проблемность, элементы исследования и творчества, разнообразят формы самостоятельной работы, побуждают к овладению новыми способами эстетической деятельности.

Целенаправленное наблюдение за результативностью учебной деятельности старшеклассников позволило нам сделать вывод, что при осуществлении системного подхода к организации учебного процесса, включающего межпредметные связи, происходит комплексное, многостороннее воздействие на личность школьника.

В процессе формирования эстетических интересов учащихся междисциплинарные связи выполняют многоплановые функции. Прежде всего они выступают как стимул

эстетического интереса. Осуществляясь систематически, они становятся условием формирования устойчивых эстетических интересов школьников.

Следующим условием формирования эстетических интересов является систематическое обучение школьников эстетическим умениям и творческому их использованию с познавательной и эстетической деятельностью.

Эстетические умения являются инструментами познания и освоения широкого круга эстетических предметов и явлений, они носят универсальный характер. Это обуславливает возможность их переноса в разные сферы деятельности. К эстетическим умениям можно отнести:

- 1) умение выделять эстетические объекты из окружающей действительности;
- 2) умение адекватно воспринимать их эстетическую ценность;
- 3) умение приносить эстетические начала в разные виды деятельности.

Эстетические умения связаны с освоением широкого круга эстетических объектов - всей эстетической действительности. Особенность их - в возможности переноса из одного вида эстетической деятельности в другой. Таковы, например, умения, фигурирующие в процессе восприятия (оценка, эмоциональный отклик). Эти умения необходимы для любой из областей эстетической деятельности, но более эффективно их можно проследить в отдельных видах художественной деятельности. Т. Милушева называет ряд умений, которыми необходимо оперировать в процессе освоения художественных произведений. Это:

- выделение эстетических сторон художественных произведений;
- определение настроений художественных произведений;
- выделение основной идеи художественного произведения;
- привлечение личного опыта к освоению художественных произведений;
- оперирование средствами художественной выразительности;
- эстетическое суждение (оценка) о художественных произведениях.

Использование эстетических умений при формировании эстетических интересов невозможно без специальных умений в каждом конкретном виде деятельности. Частные эстетические умения связаны с определенным способом действия и относятся к соответствующим областям художественной, практической или иной деятельности: литературной, музыкальной, спортивной и т. п. Специальные умения обогащают личность, делают ее более подготовленной к освоению эстетической действительности.

Результаты исследования показали, что проявления эстетического интереса в процессе обучения можно обнаружить при выполнении учащимися специальных заданий, связанных с содержанием учебной программы и рассчитанных на восприятие эстетических ценностей, на сравнение их, на творческое воображение, на выбор эстетического объекта и суждение о нем. Поэтому необходимо систематическое обучение школьников эстетическим умениям и творческому их использованию с познавательной и эстетической деятельностью.

Работа по формированию эстетических интересов должна организовываться с учетом индивидуальных особенностей учащихся. Это заставило нас обратиться к изучению работ не только по педагогике (В. Филиппова, В. Бутенко, А. Демьянчук, Т. Милушева), но и по возрастной психологии (Л. Божович, Т. Драгунова, В. Крутецкий, П. Якобсон, В. Богословский и др.) и творчески обосновать возможности формирования эстетического интереса в старшем школьном возрасте. К таким возможностям Т. Милушева относит:

- развитие взрослости, рост самосознания старших школьников, связанных с проникновением в прекрасное;
- сопереживание прекрасного в ситуации читателя, зрителя и т. п., что соответствует росту потребности в общении с эстетическими объектами, расширяет сферу эстетических запросов;
- становление нравственно-эстетических идеалов;
- потребность в общении, новых социальных связей со сверстниками, что находит выход в различных формах коллективной эстетической деятельности;
- становление внешних чувств (нравственных, эстетических, практических);
- расширяющаяся сфера разнообразных интересов, включающая и интерес к области прекрасного.

Значение формирования эстетических интересов в ранней юности определяется тем, что в старшем школьном возрасте человек достигает гражданской зрелости, активно включается в общественную жизнь, заметно развиваются его моральные качества, духовные потребности, самосознание, утверждаются ценностные ориентиры и жизненные принципы. Недостаточное проявление педагогического внимания к этим вопросам негативно отражается на состоянии эстетической подготовки учащихся, их умении самостоятельно решать вопросы организации общения с миром прекрасного.

Результаты исследований показывают, что в силу указанных причин значительная часть выпускников школы испы-

тывает трудности в установлении духовной связи с эстетической действительностью, имеет низкий уровень сформированности эстетических интересов. Поэтому учащимся необходима педагогическая помощь - информационное и организационное обеспечение процесса формирования эстетических интересов.

Итак, формирование эстетических интересов старшеклассников будет проходить успешно при реализации следующих условий:

- готовность учителя к систематической работе по формированию эстетического интереса;
- использование на уроке межпредметных связей и проблемного подхода;
- систематическое обучение школьников эстетическим умениям и творческому их использованию с познавательной и эстетической деятельностью;
- учет возрастных индивидуальных особенностей учащихся.

СТРЮК Л. Б.,
СТРЮК М. І.,
м. Кривий Ріг

ВИХОВАННЯ ДУХОВНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ ЗАСОБАМИ ПІСЕННОГО ФОЛЬКЛОРУ

Виховання молоді засобами пісенного фольклору рід природна. Адже пісні створювались народом саме для того, щоб передавати свій духовний досвід наступним поколінням, і, акумулюючи його, в результаті вони стали великим коштовним здобутком духовної діяльності багатьох поколінь. Загальнови-знано, що українська пісня змістом, багатством, глибиною і різноманітністю переживань, відбитих у ній, красою й мелодій-ністю посідає одне з перших місць серед пісень народів світу.

Пісенна творчість українського народу багата і різ-номанітна. Жоден із фольклорних жанрів не може порівнятися з піснею широтою охоплення життєвих явищ, відображенням народного світосприйняття, народної моралі, психології, етики та естетики народу України. Обумовлено це тим, що пісня - незмінний супутник українця, який супроводжує весь його життєвий шлях - від народження до домовини. Багато в чому саме завдяки пісні український народ навіть в умовах найжорстокіших іонаціональних впливів зберіг рідну мову - основу свого етнобуття і духовного поступу. Тому сьогодні народна пісня повинна зайняти чільне місце у вихованні високої

духовності української молоді.

В народних піснях знайшли яскраве відображення духовна атмосфера життя народу, розуміння честі, вірності, справедливості, порядності у взаєминах. Дослідження текстів українських народних пісень дає підставу стверджувати, що в основу їх покладено найхарактерніші та найважливіші життєві ситуації, кожна з яких має певний духовний, морально-етичний аспект. Саме пісня дає можливість людині з перших кроків її життя пізнавати суть таких моральних понять як гарне і погане, добро і зло, справедливість, доброзичливість, чуйність, дбайливість, ощадність, а надалі - поглиблювати і розширювати моральний досвід, оскільки трансформує головні чинники народної моралі, якими споконвічно для українців були повага і любов до вільної праці, ствердження ідеалів добра, краси, гуманних взаємостосунків, знання свого родоводу, риси високого громадянства, з іншого боку, нещадно засуджує негативні якості - пияцтво, лінощі, нещирість, злодійство, жадібність, скупість. Одними з першорядних ознак людської вдачі з народних пісень постають працьовитість, господарність, дбайливість, охайність, привітність, гостинність, повага до батька-матері як засновників роду, як мудрих порадиників. Народна пісня виступає своєрідною охоронницею моральності в суспільстві, створюючи ауру духовності, поетизуючи вірність і щирість у коханні і засуджуючи легковажність, зраду, розбещеність.

Аналіз змісту народних пісень дає підставу стверджувати, що вони є джерелом виховання культури почуттів, школою народного етикету, в якій викладаються неписані закони людського спілкування, людських взаємин. В українській народній пісенній ліриці відтворюються своєрідні поетичні моделі спілкування між парубками і дівчатами, батьками і дітьми. Художні засоби, такі як поетичні звертання (любий соколоньку, дівчинонька моя вірная, зіронько вечірняя, серце дівчино, моя ненько, стара мати, порадиця в хаті тощо), пестливі слова (серденько, личенько, дівчинонька, козаченько, синочку, сиротинонька, слізоньки, стеженька, сонечко тощо), порівняння (як рибиці без водиці, то так мені чужениці; не вір дівко парубкові, як тому котюзі; хто не жонатий, білеє личко, як в паненяти тощо), яскравіше окреслюють особливості спілкування між юнаками і дівчатами, дорослими дітьми та батьками, їх ставлення один до одного.

Кохання у народній ліриці постає як найбільша цінність, взаємність у коханні ставиться над усе (Не треба мені злата, я й сам придбаю, а треба дівчина, що я кохаю). Ніщо у народній пісні не поетизується так, як поетизується вірність, ні про що не

співається з таким натхненням і зачаруванням як про щире кохання. Дуже часто в цих піснях стосунки між закоханими подаються в інакомовній формі через образи-символи (голубка не їсть, голубка не п'є, все на ту гору плакати йде, ...і не так він гуде, як до мене іде, і не так він воркоче, як їстоньки хоче), які часом ідеалізують вірність і щирість у особистих стосунках, оспівують сильні людські почуття, закладають потребу прагнути щирості і взаємності у виборі пари на все життя. Народна мораль завжди стоїть на сторожі дівочої честі, а дівоча цнотливість оспівується з особливою поетичністю. Символом втрати дівочої честі за народними уявленнями є розплетена коса, загублений вінок (не дай свою косу русу без батька розплести; він тебе вінка збавить при зеленім лузі). Непорядність у народних піснях розцінюється як тяжкий гріх (як гріх, синочку, в неділю рано пити, та ще й гірший гріх сироту судити). Часом у піснях використовуються гіперболи з метою окреслення певного морально-етичного явища (сльози сироти впадуть на камінь, то й камінь розбиває, впадуть на море, то й море розливає).

Народні пісні часто мають безпосередньо дидактичну направленість. Вони не просто відображають, а й мають на меті прищепити молодому поколінню певну систему звичаєвих норм освячених високою духовністю. Наприклад, через схвальну оцінку дій ліричних героїв, що виступають носіями моралі та традицій українського народу, виразниками загальнонародних інтересів, проявляють мужність, патріотизм, відданість Батьківщині. Уособленням таких чеснот в народних піснях виступають насамперед козаки, яким шану складає вся Україна (За тобою, Морозенку, вся Україна плаче).

В народних піснях ми знаходимо опис дуже різноманітних звичаїв, норм поведінки, кожен з яких характеризує ту чи іншу грань духовності збірного образу українця. Наприклад, любов до рідної землі, патріотизм виразно характеризує опоетизований народом поширений серед козаків звичай освячувати рідну землю, ставитися до неї як до оберега. В тяжкі хвилини ліричний герой припадає до рідної землі, щоб набратися від неї сили, наснаги, грудочка рідної землі завжди зігриває його серце на чужині та в бою і першою лягає на груди козакові, коли над ним насипають могилу.

Глибокою символічністю осяяний і наведений у багатьох піснях звичай козаків насипати землі у чоботи, щоб ходити по рідній землі й щоб ворог не розгадав їхні думки. Зміст народно-пісенних джерел дозволяє зробити висновок, що характерологічною рисою українців, зокрема й козацтва, є глибока повага до

народних звичаїв, їх пошанування («А ще ж ти між козаками не бував, козацької каші не їдав і козацьких звичаїв не знаєш»; «козак Голота добре козацький звичай знає»).

У різноманітних формах пісні передають народну звичаєвість. Найпоширенішою з них є форма повчання: «отцеву й матчину молитву шанувати й поважати», «отця і матір почитати», «до смерті доглядати», «брата старшого за рідного отця в себе мати», «близьких сусідів хлібом-сіллю наділяти» тощо. Благоговійне ставлення до батьківського, яке культивувала народна звичаєвість, передається у формі метафоричної конструкції з певними акцентами на причинно-наслідковому зв'язку: «Ей, коли б то нас, браття, могла отцева і матчина молитва відсіля визволяти, то нехай же б ми могли знати як, отцеву і матчину молитву штити-поважати». Звичаєвість також часто передається у формі опису: «У сінечки ввійшов, із себе шличок ізнімав, а в світлиці ввійшов - низенький поклон послав».

В той же час в українських піснях виразно проглядається непримиренне ставлення до порушників норм моралі, звичаю, який увійшов у духовний світ народу, особливо, якщо поведінка, вчинки літературного героя порушують святість родинних стосунків. Народ у своїх піснях вчить нащадків: «Котрий чоловік отцеву-матчину молитву щтить, шанує, поважає, того отцева-матчина молитва зо дна моря винімає, од гріхів душу одкупає, до царствія небесного провждає; та отцева-матчина молитва у купецтві і в реместві, і на полі, і на морі на поміч приспіває; нам годиться тоє спам'ятати». З героями, які не виявляють належної поваги до «отця-матері», в народних піснях неодмінно трапляються важкі випробування, а той смерть.

Наведені положення засвідчують, що українські народні пісні є цінним джерелом духовності, і тому процес виховання підростаючого покоління, боротьба з бездуховністю і «яничарством» неможливі без звернення до пісенного доробку українського народу.

Література

1. Ващенко Г. Виховний ідеал. - Полтава, 1994.
2. Дей О. Поетика української народної пісні. - К., 1978.
3. Основи національного виховання: Концептуальні положення / В. Г. Кузь, Ю. Д. Руденко, З. О. Сергійчук та ін. - К., 1993. - Ч. 1.
4. Франко І. Студії над українськими піснями // Франко І. Зібр. тв.: У 50 т. - Т.Т. 42, 43.
5. Фролова К. Ярина: Учб. посіб. з народознавства. - Дн-ськ, 1993.

ОСИПЕЦЬ Р. О.,
м. Кривий Ріг

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДУХОВНОСТІ ЗАСОБАМИ НАРОДНОЇ ПІСНІ

Багатовікове колоніальне ярмо деформувало національну свідомість українців і сприяло появі у ній таких рис, як національний нігілізм, почуття меншовартості, мавпування перед чужим тощо. Очистити свідомість українця від нехарактерних рис і напарувань уярмлених віків є нагальною потребою часу.

У незалежній українській державі мають бути створені всі умови для виховання національно свідомих громадян. З цією метою в першу чергу має використовуватись виховний потенціал української культури. Великі просвітителі Г. Сковорода, Т. Шевченко, М. Драгоманов, Леся Українка, Г. Ващенко, В. Сухомлинський та інші визначальну роль у формуванні української ментальності відводили народній пісні. Т. Шевченко писав:

Наша пісня, наша дума,
Не вмере, не загине!
От де, люди, наша слава,
Слава Україні!

Українська пісня розкриває безмежний світ людської духовності, полонить почуття, розум і серце молоді та дорослих. У ній відобразилися світогляд народу, його морально-етичні й естетичні принципи, педагогічний геній, багатовіковий досвід виховання підростаючих поколінь. Особливість найпоширенішого музичного жанру пісні полягає у тому, що вона діє на почуття безпосередньо. В той час, як інші види мистецтва, наприклад, образотворче, архітектура, поезія, діють спочатку на інтелект, а потім на почуття, пісня викликає емоційні переживання відразу ж і здатна викликати могутню реакцію слухачів. Відомий український педагог Г. Ващенко підкреслює велику виховну й об'єднуючу роль музики, її злагіднюючий вплив на слухача. Коли її слухає якась велика група людей, вона спільно переживає певний настрій, чи то буде радість, чи смуток, чи тиха журба. Крім того, музика, особливо урочиста, як, наприклад, релігійні гімни, виводить нас із кола дрібних, щоденних, часто егоїстичних переживань і навіть примушує забувати своє «я». «Людина в такому стані розчиняється у світі вічного і безмежного» (Ващенко Г. Виховний ідеал.-Полтава, 1994.-С. 162).

Пісні, що виконуються хором, вважаються найвпливовішими. Хоровий спів як вид народного мистецтва існує ще з неза-

пам'ятних часів. Він є породженням різних епох, починаючи від первісного суспільства і до наших днів. Хорова пісенна творчість розцвітає нев'янувими квітами любові до життя, рідної землі, її природи, в ній висвітлюються найкращі моральні якості людей: працьовитість, доброта, сердечність, розум, вірність, відданість, щирість, правдивість, краса. Поріч із цим у ній засуджуються потворні риси та стосунки між людьми: подружня невірність, синівська невдячність, лінощі, заздрість, злість, зрада батьківщині.

У наші дні хоровий спів набув поширення через різні форми хорової самодіяльності, яка є органічною частиною художньої народної творчості. Покликання художньої самодіяльності полягає у задоволенні потреби естетичного виховання слухачів та виконавців, потреб народу у створенні духовних цінностей.

У сучасних умовах важко переоцінити культурно-просвітне значення художньої самодіяльності, її роль стає особливо відповідальною, тому що вона ідейно і художньо впливає на мільйонну аудиторію. І надзвичайну роль вона відіграє там, де самодіяльні хори - єдине живе джерело музично-пісенної культури.

Різноманітні функції хорової самодіяльності: виховна, пізнавальна, художньо-естетична, комунікативна. Це свідчить про її різносторонній характер і великий діапазон виховних засобів, якими вона володіє. У зв'язку з цим необхідно перш за все відзначити характер діяльності її членів, які безпосередньо беруть участь у творчому процесі, у створенні художнього образу. Є всі підстави оцінювати хорова самодіяльність не тільки як засіб активного відпочинку, залучення до світу прекрасного, до музичної освіти, але і як величезну суспільно-корисну справу, яка сприяє формуванню всебічно розвиненої особистості (Шамина Л. Работа с самодеятельным хорovým коллективом. - М., 1988. - С. 6).

Динаміка почуттів, яка криється у музичному творі й передається комплексом певних музично-виражальних засобів, стає іноді для виконавця об'єктом глибокого аналізу, а тому розкрити музичний образ вокального твору - важливе завдання керівника. Здійснити це можливо лише за умови усвідомленого і разом з тим живого, емоційного ставлення співаків до твору, що виконується. Отже, необхідно розвивати у самодіяльних виконавців емоційне сприйняття музики, образне мислення, навички виразного співу. Тільки тоді вся робота і саме виконання стануть дійсно виховним мистецтвом.

Хоровий спів поєднує у собі два найсильніші фактори

впливу на виконавця й слухача: слово та мелодію. Поєднавшись між собою, слово й мелодія здатні підняти людину на подвиг, спонукати до роздумів, добродійності. Вони доповнюють і поглиблюють одне одного, формують художні смаки та благородні громадянські почуття.

Високохудожнім, справді духовним музичним твором стає та музика, яка всебічно розкриває духовні скарби, втілені у поетичному слові. Такий симбіоз слова й музики здатний ефективно діяти на духовну сферу виконавця і слухача.

Наслідки виконання залежать від ряду об'єктивних та суб'єктивних причин, серед яких основою слід вважати технічну підготовленість учасників хору, їх вміння емоційно передати закладець у творі художній образ, настрої. Керування процесом співу і контроль за ним здійснюється за допомогою якісної оцінки звучання голосу, яке повинно бути природним, вільним, темброво забарвленим. У зв'язку з цим одним з головних моментів у організації процесу співу стає розвиток вокального, зонного слуху, який тонко реагує на відхилення від необхідного тону і передає багату гаму фарб людського голосу.

Однією з важливих особливостей хорового співу є його колективна основа, яка значно ускладнює розв'язання питань відносно техніки виконання. Тут успіх залежить від кожного зокрема і від колективу в цілому. Саме у взаємовідношенні співака з колективом, як елементу й цілого, полягає характерна риса хорового виконавства. Навчити співати кожного і навчити співати хором, в ансамблі - таким є двоєдине завдання вокально-хорового навчання, для виконання якого необхідне знання особливої техніки хорового виконавства, специфічних засобів виразності, пов'язаних зі своєрідністю й можливостями інструмента виконання - голосу.

Виховний вплив хорового дійства, а саме - колективну свідомість, правильно визначив К. Д. Ушинський: «Який могутній педагогічний засіб - хоровий спів... У пісні, а особливо у хоровій, є взагалі не тільки те, що оживляє й освіжає людину, але й те, що організовує працю, надихає співаків до дружньої справи» (Ушинський К. Вибр. педагогічні твори.-Т.І.-М.,1939.-С.341-342).

Отже, хоровий спів, емоційно впливаючи на співаків та слухачів, сприяє формуванню свідомості морально-естетичної культури майбутнього спеціаліста, всебічному гармонійному духовному розвитку його особистості.

ОРАОВ А. В.,
ОРАОВА Т. І.,
м. Київ

ЕТНОАВТОСТЕРЕОТИПИ, НАЦІОНАЛЬНИЙ МЕНТАЛІТЕТ І ДУХОВНІСТЬ

Актуалізація проблем духовності, національного менталітету українського народу та інших етносів на теренах України на сьогодні притаманне як для науки (етнології, етнопсихології, культурології та ін.), так й державотворчої етнополітики. З опорою на уявлення про етнічну самосвідомість як етносоціокультурний феномен і про національний менталітет як етнічно внормований спосіб мислення і систему історично установлених етнопсихологічних пріоритетів духовної культури особи у доповіді розглядається структура цих явищ та механізми їх взаємопов'язаності, з'ясовується передусім етнокультурний вимір їх функціонування.

Проблематика етноавтостереотипів і національної ментальності висвітлюється стосовно сучасності на матеріалах етносоціологічних обстежень (1989, 1991, 1993 і 1996 рр.) з питань етнічності і національно-культурного життя українців та більшості тих меншин (росіян, молдаван, болгар, поляків, угорців, греків, гагаузів та ін.), які становлять по суті самостійні етнічні популяції на терені України. Вони відзначаються гнучкою системою етнічної ідентифікації, етнокультурних орієнтацій, етнопсихологічних імперативів та розмаїтістю вияву власної національної ментальності. При цьому свого роду ядром національної самосвідомості виступають етнічні автостереотипи, що мають складну й доволі широку палітру. Їхній набір з погляду самоідентифікації для різних національностей виявляється універсальним. Проте ієрархія цих етнодиференціюючих уявлень є неоднозначною, а етнічна семантика будь-якого з цих елементів самоідентифікації для кожної спільноти докорінно відрізняється. Найвагомим компонентом у структурі етноавтостереотипів був і залишається етнокультурний (самоідентифікація за мовою, народними обрядами, звичаями, піснями, літературою тощо). Разом з тим спостерігається посилення власне психологічного і політико-світоглядного компонентів, пов'язаних з рисами характеру, історією народу, віросповіданням та ін. Ще відчутніше виявляється етнокультурний чинник у гетеростереотипах, особливо в уявленнях про національний типаж і менталітет "етнічних сусідів". Водночас мають місце відчутні національно-регіональні,

етноконфесійні й міжнаціональні невідповідності в поширеності та вагомості етностереотипів, в актуалізації історико-культурної пам'яті та етнічній мобілізації обстежених національностей. Все це засвідчує не тільки вкоріненість національного менталітету, стійкість етностереотипів, але й етнічну розмаїтість розвитку духовності в сучасній Україні.

АФОНИН А. П.,
ШАНДА В. И.,
ФИЛИППОВ В. И.,
г. Кривой Рог

ВЗАИМОСВЯЗЬ ФИЗИЧЕСКОГО И ДУХОВНОГО ЗДОРОВЬЯ

Законы развития физического тела являются одновременно и законами человеческого духа, однако между ними нет жесткой корреляции.

В настоящее время трудно очертить классы болезней, в основе которых лежат негативные программы, сформированные в подсознании человека. Для профилактики и лечения подобных недугов современная доктрина медицины во многом оказалась несостоятельной. Безудержный рост различных заболеваний, несчастных случаев, стихийных бедствий, катастроф и т. п. Объясняется условиями и возможностями, относящимися к экономике, политике, экологии, социальной сфере и др. Однако, сейчас накоплено достаточно убедительных данных, свидетельствующих о том, что в основе всех наших бедствий лежит наша бездуховность.

У современного человека резко ослаблены связи с Природой и Вселенной, до предела снижены духовность и моральные принципы. Раньше религия давала человеку правильные стереотипы поведения «на все воля Божья...», которые блокировали прохождение в подсознание человека отрицательных программ (болезней). Заповедями, усилиями святых и пророков наши предки надежно соединялись со Вселенной, сохраняя свое здоровье и внешне мало прилагая к этому усилий.

В настоящее время положение изменилось не в пользу человека. Во-первых, сознание людей под влиянием развития интеллекта уже не принимает настоящую жизнь покорно, оно ищет справедливости и равенства. Во-вторых, последние три столетия подсознание человека слабо подпитывалось духовностью, отчего ослабли связи с Природой и Космосом. В-третьих, религию потеснили культы вождей с мистически-

экзотическим толкованием мира и стремлением к иллюзорным ценностям (А. Гумилев).

Как считают ученые, по разным причинам сейчас подсознание человека стало легкодоступным для проникновения в него уничтожающих программ, разрушающих не только физическое тело, но и судьбу, влияя на потомство. Поэтому в эволюции человека цивилизацию постоянно должна подпитывать высокая культура как составная часть здоровья, все формы которой должны обогащать духовный мир человека, а не существовать самостоятельно, изолированно, разобщенно. Причем приоритет в системе ценностей должен быть отдан духовности, ибо Вселенная первична, а цивилизация вторична. При этом речь идет не о возрождении духовности вообще, духовной пищи в различных ее формах и сейчас достаточно много - книги, театры, кино, телевидение..., а о направлении ее на раскрытие высоких духовных качеств человека. В этой связи важно отметить, что некоторые духовные ценности из-за их низкого качества либо не достигают цели, либо оказывают противоположное действие, так как многие из них создавались и создаются людьми с низким духовным потенциалом. Такое утверждение основывается на законе Вселенной о непричинении зла не только в поступках и делах, но даже в мыслях.

Психологи считают, что наше подсознание в настоящее время очень агрессивно и агрессия исходит от активно работающей программы уничтожения, которая имеется в биополе любого человека, даже самого доброго и самого этичного. Она захватывает тонкие структуры биополя, нашу душу, деформирует и уродует ее. Поэтому на современном этапе для нормального эволюционного развития и сохранения здоровья каждый человек должен стать святым, постоянно повышать уровень духовности, познавать мир с выходом на Вселенную, Великий Разум при одновременной самореализации в практической жизни.

Для повышения духовности готовых и легких решений не существует. Нужна повседневная и систематическая работа, сущность которой заключается в стремлении понять окружающий мир, исследовать его законы и вести себя в соответствии с этими законами. Например, медицина Востока основывается на философском законе о Космосе в том, что все процессы во Вселенной должны быть гармоничными. Эта гармония является результатом взаимодействия противоположных жизненных сил, обеспечивающих устойчивость созидания и вечную Жизнь. Такая концепция положена в основу восточных лечебно-

оздоровительных систем - рефлексотерапии, Шиацу, Аюрведы и других, которые с положительной стороны проявили себя как нетрадиционные методы в практической медицине Украины.

МІФОЛОГІЯ І ФОРМУВАННЯ ДУХОВНОСТІ СТУДЕНТІВ

Міф - це певна форма свідомості, світосприйняття, котра покликана пояснити таємниці і феномени реальності. Міф доповнював в уявленні стародавньої людини об'єктивну реальність у тих сферах, де вона ще не була пізнаною.

Для кожного народу, всього людства міф - духовний скарб. Величезний і неминучий вплив на розвиток європейської культури справила грецька міфологія. Була своя система міфології і у слов'ян, котра де в чому відтворює давньогрецьку. Незважаючи на те, що існують різні точки зору на міфологічну духовність, її роль в усвідомленні навколишнього світу, я вважаю, що міф складає таку духовну традицію, без якої не можливе поняття дійсності, бо ця традиція безперервно впливає на повсякденне життя людей, студентської молоді.

Стародавня людина не виокремлювала себе із природного середовища. Люди вважали себе часткою природи, тому і в міфах своє походження виводили з неї. У міфах постійно зустрічаються явища тотемізму і анімізму - духи природи, покровителі людей, тварини і рослини, наділені здатністю розмовляти, мислити, відчувати. Ці почуття різноманітні, знайомство з ними збагачує духовну сферу майбутнього спеціаліста.

Майже всі міфології містять в собі й антропоморфізм. В V ст. до н. е. хор в «Антигоні» Софокла промовляє: «Багато є на світі дивовижного, але немає нічого дивовижнішого самої людини». Та за багато століть до Софокла цю думку відбили грецькі міфи. Греки наділили своїх богів всіма людськими якостями - вони могутні, але можуть страждати від болю та ревнощів, бути пихатими та мстивими. Боги живуть на Олімпі - найвищій горі в Греції, вона видна й доступна звідусіль. Богам зручно і легко спускатися на землю і втручатися у справи людей.

Міфологія показує прояви найвищих людських якостей, злету людського духу, які повинні наслідувати студенти. В теперішній ситуації молоді бракує віри в людину, а міфологія - це джерело такої віри. Антигону жде неминуча смерть, але вона виконує свій обов'язок по відношенню до брата. Алкеста, не

вагаючись, віддає своє життя, щоб врятувати життя коханого чоловіка. Одісей відкидає кохання богині і можливе безсмертя в ім'я любові до вітчизни, рідного дому, близьких. Не випадково грецька міфологія стала органічною частиною гуманізму - боротьби за визволення людської особистості.

Міфологія у формі емоційних культів, обрядів, пісень, сказань, легенд здатна оживити камінь та воскресити мертвих. Так, Орфей своєю музикою вгамовує бурхливі хвилі, покорає Харона, Цербера і самого Плутона, добивається визволення із царства мертвих своєї коханої Еврідіки. Каміння, зворушене майстерною грою Амфіона на кіфарі, саме вкладається у стіни...

Міф тісно пов'язаний з ритуалом. Обряд, свято - це, по суті, практична форма існування міфу, котра передає його зміст магічним дієм. Так, наприклад, на Русі новорічні і хрещенські свята, літні свята пов'язані з певними традиціями і міфологічними уявленнями про боротьбу тепла з холодом, весни з зимою, сонця з пільмою. Знайомство з ними розширює уявлення студентської молоді про різноманітність духовного життя наших предків.

Знання студентами змісту і сутності міфології, включаючи і слов'янську, допоможе їм, на мою думку, збагатитися загальнокультурним та моральним досвідом свого власного народу, стати причетними до духовного досвіду всього людства.

ГОЛУБ А. П.,
ГОЛУБ М. А.,
м. Київ

МІФОЛОГІЧНІ ДЖЕРЕЛА УКРАЇНСЬКОГО МЕНТАЛІТЕТУ

Зростання національної самосвідомості України сприяє відродженню інтересу до духовної спадщини народу. Рушійною силою в цьому процесі постає не простий абстрактний інтерес, а життєва вимога усвідомити власну історію, зрозуміти менталітет нації крізь світло надбань минулого. Останнього неможливо досягти без історико-філософського осмислення витоків національної свідомості. Ментальність нерозривно пов'язана з історичними умовами формування нації та зміною народного світовідчуття й світорозуміння.

Раніше панував традиційний погляд, який вважав формою існування філософії цілісні вчення та системи. Решта духовних надбань, у кращому випадку, звертала на себе увагу тільки як передісторія філософії. Перегляд розуміння сутності об'єкта

історико-філософського дослідження приводить історико-філософське українознавство до переорієнтації досліджень на рівень культури. Внутрішнім змістом, осередком культури виступає культура світоглядна. Дослідження проблем становлення й специфіки світоглядної культури українського народу неможливе без всебічного осмислення світоглядної культури Київської Русі, виявлення ознак, вихідних елементів, домінант та тенденцій.

Світоглядна культура Київської Русі - це світогляд переломної епохи, епохи взаємодії міфологічно-язичницької й християнських традицій. Період формування національної ментальності визначається міфологічним синкретизмом, осередком якого виступає міфологічно-язичницький світогляд.

Така постановка проблеми відкриває нові ракурси вивчення та дослідження цієї важливої сьогодні проблеми. На жаль, історики вітчизняної філософії не зверталися до вивчення духовної культури саме в такому зрізі.

Дуже важливо звернутися до проблеми дослідження світоглядних парадигм, до аналізу явищ, процесів, тенденцій, схильностей, пов'язаних зі світоглядною проблематикою Київської Русі, які реалізують себе, відрізняючись засобами вираження, але структурно утворюють певні прототипи мислення, світоглядні орієнтири, стереотипи. Саме аналіз світоглядних парадигм допоможе детально дослідити специфіку становлення національної ментальності, зрозуміти основні тенденції розвитку духовної вітчизняної культури.

Складність вивчення тогочасної культури полягає перш за все у відсутності наукової методики подібних досліджень. Вони передбачають звернення до широкого соціально-практичного і культурного контексту, дослідження велетенського масиву нефілософських явищ. Писемних пам'яток, що могли б допомогти дослідженню проблеми, залишилось дуже мало. Тому основним джерелом при дослідженні міфологічно-язичницького світогляду є народна творчість, багата фольклорна традиція.

Давньоруське язичництво являло собою багатогранний масив обрядів, вірувань, поглядів, який склався в результаті багатомісячних нашарувань слов'янської передісторії. Русичі створили складну систему міфологічного розуміння світу, яка увібрала в себе складний комплекс розуміння й специфічних тлумачень тих чи інших явищ навколишнього світу.

У міфологічному світорозумінні давніх русичів сформувалися основні поняття-кліше. Використовуючи ці кліше, міфологічне світобачення, розвиваючись, ускладнювалось. Над ними та обрядовою практикою, яка конкретизувала їх,

виникають світоглядні парадигми, котрі стають певним світоглядним взірцем, впорядковуючим розуміння світу.

Із зародженням феодальних відносин відбувається процес руху світогляду від міфологічно-язичницької свідомості з її поліестетичними віруваннями до монотеїзму. Відбувається рішучий поворот. Але християнська світоглядна культура не зруйнувала міфологію. Міф відокремився від релігії, від світогляду, але він стає предметом фольклорного мистецтва, фактом поезії, естетичним феноменом. Втрачаючи світоглядну парадигматичність, міфологічно-язичницьке світовідчуття й світорозуміння переходять зі сфери світоглядних орієнтацій, домінант, установок у сферу художньо-поетичних образів.

Саме звідси бере початок факт того тривалого існування елементів міфологічно-язичницького світосприймання в нашій культурі.

Поступове ослаблення традиційного світорозуміння проявилось у характері змін епічних жанрів, які поступово вивільнялися від нашарувань міфології. Прикладом цього є казковий фольклор та билинний епос. Хоча ми і бачимо там архаїчне минуле, але стрижнем змісту постає моральний елемент.

І сьогодні ми також не можемо не зважати на могутній пласт народної творчості, яка відображає основні принципи та устої суспільства. А якщо цього не має, то можна з впевненістю зробити висновок, що це лише твір, як явище, але ніяк не народна творчість.

КОЧУРА В. Н.,
г. Кривой Рог,
МАРТЬЯНОВ Е. Д.,
г. Ковров

ПОМУТНЕНИЕ РАЗУМА И ТОРЖЕСТВО МИФОТВОРЕНИЯ

На дворе 1997 год. Не было бы «перестройки» - готовились бы к очередному грандиозному юбилею Великой октябрьской социалистической революции. А сейчас к чему готовиться? К похоронам национальной гордости, нашей государственности? Уже десять лет история Украины отсчитывает время в обратном направлении. Причем, с ускорением. Никакой идеологии, никакой серьезности, никакой основательности, никаких идеалов, никакой героики, никакой романтики... Этакая всеобщая формула отрицания, утилитарного прагматизма,

примитивизма...

Сегодня силы хаоса и безумия развернули тотальное наступление на Разум. Страдают не только научно-исследовательские институты и высшие учебные заведения. Бедствует школа. Миллионы детей школьного возраста не могут получить должного образования. Лекции ученых общества «Знание» вытеснены откровениями уфологов, дианетиков, целителей, экстрасенсов, евангелистов, кришнаитов, «белых братьев», - глашатаями мракобесия всех мастей. Одичалые суверинизаторы, одержимые бесом национализма, подобно варварам языческих времен, разрушают совершенные творения человеческого разума. Передачи телевидения наполнены оболванивающими сериалами, лотто-миллионами, полями чудес в стране дураков, показом бесчеловечного насилия и полового разврата, лишаящего молодежь способности к мышлению. Рекой льется дешевый алкоголь, каждый прием которого откусывает у употребляющего по частице еще сохранившегося серого вещества.

Идет необъявленная, небывалая по масштабам и мощности война против разума! Напрасны надежды некоторых пересидеть смутное время, упрятав голову в песок. Пора понять, что сокращение ассигнований на науку, культуру, здравоохранение и образование - это не «временные трудности». А не будет науки, образования - не будет и суверенной Украины. Сегодня перед учеными во весь рост встает отнюдь не риторический вопрос: способна ли наука постоять за себя? Обладает ли Разум потенциалом сопротивления против разрушения и хаотизации, против безумия? Кто, как не ученые, должны мобилизовать новейшие достижения теории самоорганизации больших систем и новейшие достижения информационных технологий и на их базе обеспечить возрождение приоритета Разума?

Понятно, что прежде, чем торговать страной, ее богатствами, надо отработать методы шокотерапии, ввергнуть массы в состояние шока. Эта политика направлена на то, чтобы большинство народа тихо и безболезненно перестало быть таковым... Народ как население у нас еще есть, народа как организованной силы у нас сегодня нет. Он раздроблен, зомбирован телевидением, дезориентирован «голубыми» профсоюзами, служащими режиму, и не способен ни на что большее, чем отдельные стихийные бунты, подавить которые просто. Поэтому правительство давно не боится народа. Нынешний кризис государственности заключается не в том, что власть слаба. Режим силен и дееспособен во всем, что касается собственной выживаемости. Но он неуклонно теряет силу и

дееспособность во всем, что касается жизни и выживания страны и народа. Его власть все больше замыкается на себе.

Сегодня мы живем в мире сказок и мифов. И самый лукавый из них - это басня о рынке, поведенная нам журналистами и придворными экономистами. В чем же на самом деле суть нынешних реформ?

а) В уничтожении социалистического сектора народного хозяйства (что равноценно уничтожению экономики страны); б) В существенном уменьшении народонаселения (для Украины, по мнению некоторых западных «экспертов», оптимальная цифра - 10 миллионов человек).

в) В создании слоя частных собственников (причем под демагогические разглагольствования о «среднем классе» изначально формировался небольшой слой крупных и очень крупных собственников).

г) В изменении менталитета народа, нации (в том числе и путем атомизации общества, путем насаждения католицизма и т. п.).

Нам же средства массовой информации (дезинформации?) повествуют о «народном характере реформ», об озабоченности власти имущих положением «пересічного громадянина України», а также «о голодоморах», «застое», «неэффективности социалистической экономики».

Социализм (не без нашего молчаливого соучастия) подменили диким капитализмом, товарищей и друзей - панами и спонсорами, право на труд и достойную жизнь - правом на безработицу и нищету, доступное медицинское обслуживание - поголовным вымиранием народа, пионеров - малолетними попрошайками, мощную, хорошо вооруженную армию - деморализованными воинами...

Если XX век был веком надежд, ожиданий, нетерпения, мечты, иллюзий, борьбы за утверждение идеалов и их крушения, то XXI век может оказаться веком цинизма, безверия, безнадежности, веком деградации культуры, нравственности...

ЛИСЕЧКО В. П.,
м. Кривий Ріг

ДУХОВНІСТЬ ЯК СПОСІБ БУТТЯ ТА СВІТОВІДНОШЕННЯ ЛЮДИНИ

Сучасна світова ситуація призводить до того, що проблема духовності перестає бути своєрідним атавізмом та релігійним пережитком і стає предметом серйозних філософських роздумів.

Перегляд світоглядних та ціннісних орієнтацій сучасної людини, що дедалі частіше відбувається під впливом екологічних реалій, зумовлює висування на перший план таких складових феномена духовності як відповідальність, мудрість, зваженість, самообмеження, співчуття, любов. Все більше усвідомлюється необхідність такого способу буття людини в світі, який орієнтує її не стільки на зовнішнє перетворення природи, скільки на внутрішньо спрямоване перетворення душі, не на безмежне задоволення все зростаючих матеріальних потреб, що спонукає до ескалації матеріального виробництва, а на пріоритет духовного вдосконалення, виробництва людиною себе.

Духовність як спосіб буття стає найбільш адекватним сучасному стану людини, в світі та альтернативним тому способу буття, який склався протягом останніх століть, починаючи з епохи Нового Часу, і знайшов своє відображення в реалістично-діяльнісній парадигмі класичної філософії. Духовність як спосіб буття означає, зокрема, повернення до чуттєвості, реабілітацію її екзистенцій і того смислу, що фактично заперечувався безмежним раціоналізмом.

Духовність є не приниження, а піднесення, облагородження почуттів людини, надання їм високого змісту. Надмірно раціоналізована, технологічно спрямована свідомість людини робить її світосприйняття об'єктивно холодним, сухим, байдуже-безтурботним, атомізуючим, кількісним. На цьому світовідношення втрачає здібність до співчуття, співпереживання, породжує екзистенціальні суперечності та соціальні кризи. Духовний тип свідомості повертає світосприйняттю цілісність, якісність, благоговійність, співучасність, турботу та відповідальність, аксіологічну наповненість.

Духовність як особливий тип світовідношення передбачає корінну переоцінку феномена практичної діяльності, позбавлення її ролі своєрідного людського буття, який у значній мірі й формує протиставлення людини світові. Екологічні реалії сучасності вимагають переосмислення пріоритетності значення різних специфічних форм активного ставлення людини до світу. Манія всемогутності, сили, ставка на фізичний тиск, необмежене перетворення дійсності спричинені механістичним і разом з тим антропоцентричним новочасним світосприйняттям.

Адекватний вимогам сучасності екологізований тип духовності, долаючи обмеженість, як традиційно-християнського так і просвітницько-секуляризованого бачення природи як даної людині в її користування, не відкидає, а синтезує їх здобутки на основі критичного переосмислення історичного

досвіду 20 ст. Якщо у 19 ст. людина прийшла до висновку, що вона не може жити з Богом, то в кінці 20 ст., вона усвідомлює, що не може зайняти його місце. Екологізований тип духовності не може бути однобічно зорієнтованим - як на теоцентризм, так і на антропоцентризм, який приймав довгий час форму людського егоцентризму.

У сучасній екофілософії вихід з проблеми «теоцентризм-антропоцентризм» часто шукають на шляху звернення до принципу натуралізму у формі екоцентризму. Але чи не означає екоцентризм прагнення сучасної людини втекти від відповідальності за буття, «розчинивши» себе як рівного іншим формам буття у природному світі. Екологізований тип духовності як основа самовизначення людини у сучасному світі, навпаки, означає прийняття людиною відповідальності за буття як своєї онтологічно зумовленої місії. Цей тип духовності означає розширення людського «я» до глобальних масштабів, подолання замкненості «я» на самому собі, його залучення до вищої надлюдської реальності, через відношення до якої набуває смисловизначення й людське існування.

Духовність як спосіб буття та світовідношення виводить людину за межі відносного, кінечного, тимчасового, залучає її до абсолютного, вічного, нескінченного буття.

Не знімаючи з людини відповідальності за буття, духовна світоорієнтація на відміну від індивідуалістично-прагматистської антропоцентристської не приймає ідею самодостатності самоцінності людини, яка ввійшла в європейську культуру з часів Відродження. Це не означає, що духовність як світовідношення суперечить гуманізму, але вона вимагає його переосмислення, зміни його форми шляхом наповнення вищими духовними цінностями. Духовно насичений гуманізм (духовний гуманізм) критично сприймає беззастережний оптимізм в оцінці природи та можливостей людини, що характеризував гуманізм Ренесансу. Зберігаючи віру в людину, її можливості, він розкриває складну, драматично неоднозначну та суперечливу природу людини, її незавершеність, а значить, і недосконалість, яка виявляє себе і в стосунках зі світом. Тому духовно зорієнтований спосіб буття є постійним заклик до вдосконалення, до «добудови», до перевершення людиною себе, до гармонізації своїх відносин зі світовим універсумом.

МАКУТОН П. Я.,
м. Кривий Ріг

ДУХОВНІ ПОЧУТТЯ ТА ЕКЗИСТЕНЦІЯ

В центрі духовного світу особистості знаходяться, безумовно, світоглядні, етичні, естетичні абсолюти. Але ідеали добра, істини, краси самі по собі складають лише глибинну сутність духовності. Вони у визначеному сенсі постійні й вічні. Але в них є, хоч і віддалений, проте зв'язок із повсякденним буттям людини. Їх включення в її екзистенцію здійснюється за допомогою іншого компонента внутрішнього світу - духовних почуттів. Вони відповідальні за зв'язок духовності із реальною діяльністю та повсякденним існуванням індивіда. Духовні почуття - специфічний емоціональний компонент людської психіки. Від звичайних емоцій їх відрізняють як предмет, так і функції та структура.

Емоції у своїй основі пов'язані із задоволенням тілесних потреб людини та успішним втіленням життєвих функцій її організму. Об'єкти зовнішнього світу, які чуттєво сприймаються, задовольняючи матеріальні потреби, породжують в людині оцінку цих об'єктів, і відповідну емоційну реакцію задоволення чи незадоволення. Звичайні емоції (як позитивні так і негативні) виражають відношення людини як живого створіння до зовнішніх об'єктів, у залежності від ступеня задоволення ними її тілесних потреб. Вони містять в собі два взаємопов'язаних моменти: зовнішній (відношення до об'єкту) та внутрішній (зміна емоційного стану - почуття задоволення чи незадоволення).

Духовні почуття виникли на базі звичайних емоцій, і тому носять вторинний характер. Вони поступово набули не тільки самостійності, але й першоступеневого значення, яке набагато перевищує значення звичайних емоцій. Кожний об'єкт зовнішнього світу задовольняє не лише ті чи інші потреби людського тіла, а й ще має об'єктивну здібність задовольняти духовні запити, відповідаючи, в тій чи іншій мірі етичним, естетичним, світоглядним ідеалом. Критерієм оцінки цих об'єктних властивостей служать ідеали-абсолюти. Духовні почуття породжують реакцію задоволення чи незадоволення в залежності від реального втілення в об'єкті властивостей ідеалу. Таким чином, вони стимулюють засвоєння особистістю й уособлення в ній гуманного, справедливого, прекрасного, піднесеного. Завдяки цим почуттям, вирощувані тисячоліттями плоди людської духовної культури, спресовані в ідеалах-абсолютах, втілюються

в бутті особистості, стають його стрижнем. Звичайні емоції допомагають організму орієнтуватися і виживати. Збереження ним своєї оптимальної життєдіяльності саме по собі вже є стимулом подальшого функціонування цих емоцій. Інша справа - духовні почуття. По-перше, ідеали повністю не втілюються; по-друге, їх уособлення ніяк не відбивається на фізичному бутті організму. Щоб ці поняття не погасали, природа подбала про їх «підкріплення». Воно є в основі самого механізму духовних почуттів. На відміну від звичайних емоцій він включає в себе додатковий компонент - переживання. Завдяки їм, дії духовних почуттів у багато разів збільшуються. Поняття «переживання» останнім часом набуло популярності у філософії. За допомогою «переживання» характеризують злиття об'єктивного і суб'єктивного в акті пізнання. Нам здається, що головне в переживанні - емоційне сприйняття внутрішніх почуттів, породжених спогляданням властивостей абсолюта в об'єкті, специфічна рефлексія. Душевне переживання - це є самосвідомість на чуттєвому рівні, емоція, мотивована емоцією. Це відчуття особистого почуття, завдяки якому почуття підносяться у квадрат і продовжуються в часі. Переживання означає, що ми в почутті виходимо за часові й просторові межі події, яка вже минула, більш того - повторюємо її в пам'яті. Духовні почуття: любов, надія, віра, обов'язок, честь і інші, завдяки переживанню, стають безмірними. Не даремно ж про почуття кажуть, що вони ведуть і кличуть, дарують щастя і сенс життя, роблять безсмертним і навіпаки - вбивають. Вони пов'язані з настільки сильними душевними потрясіннями і переживаннями, що примушують людину в ситуації вибору перебороти тілесне на користь духовного, пожертвувати всім, навіть життям заради досягнення духовних ідеалів. Переживання характеризуються глибиною і протяжністю. Найбільш постійні з них стають психічними станами: закоханістю, фанатизмом, мрійливістю і т. д., і т. п.

Екзистенція особистості є нічим іншим як сукупністю її переживань та душевних станів. Екзистенціалізм, звичайно, позначає їх як екзистенціали, тобто очищені від конкретного змісту абстракції емоційного стану. Здається, що кожен з цих емоційних станів обов'язково володіє інтенцією, яка внутрішньо властива і спрямована на духовні абсолюти. Адже, як вже зазначалось, без такої спрямованості, взагалі, не може бути переживань. Саме звідси випливає відносна незалежність особистості від рутинної повсякденності. Тому, за нашою уявою, свобода, про яку так багато писали екзистенціалісти, виникає не як результат «смерті бога», а внаслідок внутрішньо-необхідної

для особистості орієнтації на ідеали. І полягає вона не в цинічній відмові від абсолютів, а в дистанціюванні від повсякденності і корисного прагматизму. Свобода - не у відмові від духовних цінностей, принципово неможливій для будь-якого людського створіння. Вона - у можливості піднятися над повсякденністю, заглянути в завтра, в майбутнє, у вічність за допомогою віри, надії, любові, інших духовних почуттів. У неможливості відкинути абсолютів, у постійному переживанні їх за допомогою духовних почуттів і полягає достовірне життя Духа. Кожного разу, коли ми здійснюємо добро, закохуємось, прагнемо істини, поклоняємось красі, він проявляється в нас.

ХОРОДЬСЬКА Т. А.,
КРАМАРЕНКО І.,
м. Кривий Ріг

ОПТИМІЗМ ДУХОВНИХ ПОЧУТТІВ: ВІРИ, НАДІЇ, ЛЮБОВІ

Людська духовність - багатомірне і надто складне утворення. Вона формується як здатність переживати дійсне, минуле і майбутнє як сучасне. Саме переживати, а не лише мислити чи відтворювати. Духовність не зводиться до свідомості. Вона є результатом іншого (крім відображення) ставлення до дійсності. Духовність охоплює світ, проникає у нього розумом, освоює почуттями, відтворює волею.

Основою духовності є діяльність людини. Істинно людська життєдіяльність здійснюється лише на засадах глибокої духовності, складовими якої є почуття віри, надії, любові. Релігійна віра не вичерпує усього багатства духовно-довірливого ставлення людини до дійсності, хоч і є її сутєвим компонентом. Віра спонукає людину до дійсності, вона надихає людину, піднімає її над обставинами.

У 1951 р. у Парижі вперше було видано есе видатного французького письменника Андре Моруа «У що я вірю?», в якому він виклав своє філософсько-етичне розуміння віри, надії та любові. Багато в що вірить письменник, але найголовніше - він вірить у людину. Можна бачити У А. Моруа те, що суперечить нашому розумінню людської сутності, а саме - вище начало у людині. Воно змушує її бути благородною, милосердною, відважною, здійснювати героїчні вчинки. Саме це начало, за Моруа, надихає людину на діяння, які інколи йдуть усупереч її власній користі.

Відбивається це перш за все у такій людській діяльності,

як наука та мистецтво, які сприяють ствердженню людської віри, утворенню переконань, в кінці кінців - формуванню таких етичних ідеалів та цінностей, як честь, сміливість, милосердя, вірність, почуття відданості, відповідальність та інші.

Все це входить до духовного складу людини - цього більш надійного сховища у порівнянні із зовнішнім та соціальним світом. Хоч іноді й розігруються внутрішні драми, але вони торкаються і причинами, і наслідками переважно особи, а не світу, де живуть неповинні у драмі люди.

Але причини та наслідки пов'язані швидше з розумом, ніж з вірою. Але розум іноді може ставати «публічною дамою», якщо виникне потреба відшукати обставини для зречення від віри та переконань.

Віра й вірність - слова однокореневі. Вірність (другові, слову, Батьківщині тощо) це та цінність, яка допоможе і розумові, і розважливості, і вірі, і переконанням, а найголовніше - реальній людині, викликавши до життя впевненість та надію на мир і злагоду з собою та зі світом.

Віра народжує надію. Зневірена людина втрачає істинність людського ставлення до дійсності, суб'єктивного сприйняття обставин. З втратою надії втрачається людяність, взагалі без надії людина може вести лише тваринний спосіб життя. Надія - це та ниточка, що з'єднує людину з культурою.

Втрата надії супроводжується сумом, тугою, плачем. Як писав Т. Геббе, «плач з'являється тоді, коли людина раптом відчуває, що в неї відібрали хоч яку-небудь надію... Найчастіше і найбільше плачуть люди, які найменше надіються на самих себе, а більше - на друзів, наприклад, жінки та діти».

Надія та надійність - теж однокореневі слова, якими користуються люди, коли намагаються побудувати своє життя як власну надійну та міцну оселю («Мій дім - моя фортеця»).

Інколи людині це вдається, інколи ні. Чому? Та людина, яка будує цю «фортецю» вільно, небайдуже, з щирим серцем, з любов'ю, досягне успіху, відчує себе щасливою і з надією на безсмертя, бо в цій оселі будуть ті, кого вона любить і хто її любить.

Отже третя складова людської духовності, не менш важлива, ніж інші дві, - любов. Вона є вінцем духовних почуттів.

Любов - це поняття надзвичайно багатозначне. Платон розрізняв чуттєву і духовну любов. Фома Аквінський вбачав істинність любові у любові до Бога. За Л. Фейєрбахом, любов - це універсальний закон природи, що відбиває єдність роду людського.

Найбільш узагальнене визначення любові як сутнісної сили людини дав Г. Гегель: «Любов - це жага, що пристрасно мчить назустріч своєму предмету». Таке розуміння любові охоплює любов статеvu і любов до влади, любов батьківську і любов до власності, любов людини до людини та інше. Але найбільш змістовний вимір це поняття має тоді, коли його визначити як любов людини до життя.

Віра, надія, любов - одвічні фундаментальні цінності людської духовності. На запитання «Що таке духовність?» можна дати таку відповідь: Це віра, наповнена надією і любов'ю. Справедливою була б й інша відповідь: Це любов, позначена вірою і надією; або ж: Це надія, пронизана любов'ю та вірою. А тому відновленням духовності, на наш погляд, і буде, перш за все, відновлення споконвічно притаманних людям цінностей: віри, надії, любові у їх гармонійній взаємодії.

БИЧКО Б. І.,
м. Київ

ІДЕЇ УКРАЇНСЬКОГО БАРОКО В СУЧАСНОМУ ПОСТМОДЕРНІЗМІ

В складних умовах зміни світоглядних парадигм - від монологічної, успадкованої нами від радянських часів до постмодерністської, яка спирається на принцип плюралізму, що, в свою чергу, пов'язаний з визнанням поліфонічності світосприймання, перед філософсько-культурологічною думкою України виникли досить складні питання.

З одного боку, вихована на абсолютах «матеріалізму», «ідеалізму», «інтернаціоналізму», «атеїзму», «класовості» ця думка з великими труднощами приймає «багатоголосся» світової культури, з другого ж, за своїми ментальними особливостями, вона не може не бути прихильною до неї. Адже, як відомо, на що наголошували дослідники національної культури українців, починаючи з М. Костомарова, М. Драгоманова та інших, українці здавна відзначалися толерантністю та терпимістю (свідченням цього в дореволюційні часи є, наприклад, той факт, що третина всіх євреїв світу жила саме на території України або ж того, що зараз кожний четвертий житель України є представником іншого етносу чи нації).

Все це дає можливість зробити висновок про те, що при певному спрямуванні державної політики в культурі й світогляді громадянства нашої держави входження в плюралістичне пост-

модерністське світобачення не поставить особливих труднощів.

Тим більше, що концепції суб'єктивності, права на самовираження, які є основним змістом постмодернізму цілком вписуються в історію становлення української культури. Так, кордоцентризм («сердечність») Г. Сковороди та П. Юркевича достатньо чітко окреслений в діяльності представників так званого українського бароко XVII-XVIII ст. Як зазначається в блискучому дослідженні В. Нічик, «у бароковій літературі життя людини зображається як постійний рух, перебування в дорозі, а сама вона - як подорожній, мандрівник, прочанин. Топоси шляху та мандрів належать у ній до найпоширеніших» (Нічик В. М. Петро Могила в духовній історії України.- К., 1997. - С. 117). Саме рухливість і характеризує українську барокову культуру, що цілком відповідає «текучості» постмодернізму, коли в основі світобачення лежить концепція вічної зміни внутрішнього буття людини. Започатковане ще С. Кьєркегором, М. Хайдеггером, Ж.-П. Сартром, А. Камю екзистенційне філософське світобачення, реалізоване в працях неофрейдистів (К. Юнга, К. Хорні, В. Рейха та ін.). Цей принцип отримує сциєнтистське обґрунтування в творчості Ж. Деріди, П. Рікера та ін.

А в основі концепцій, розроблених ними, лежить все той же принцип, який ще Кирилом Транквіліоном Ставровецьким у XVI ст. був сформульований як «сердечність» (кордоцентризм). Цей принцип немов би «стягує» світоглядно-філософсько дві епохи і є свідченням того, що в українській ментальності здавна існують тенденції, що зближують її з новітніми сучасними тенденціями, що, в свою чергу, сприяє її входженню в сьогодення.

ОГОРОДНИК В. Й.,
м. Донецьк

ДУХОВНА КРИЗА СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ВИТОКИ, НАСЛІДКИ, ПЕРСПЕКТИВИ

Коли вчені та політики говорять про сучасну соціально-економічну ситуацію на Україні, то вважають своїм святим обов'язком підкреслити, що це наслідки комуністичного правління. І це правда (не англійські ж лейбористи правили країною всі ці роки). Але коли справа доходить до питання щодо духовності українського народу, української нації, то часто-густо можна почути: попри все український народ зберіг свою духовність. Вибачте, але це або політична кон'юнктура, або явна дурниця.

Велика історична «заслуга» більшовиків не в тому, що

вони під видом ССРСР врятували колишню Російську імперію, не в тому, що привели країну до страшної соціально-економічної кризи, точніше, не тільки і не стільки в цьому - «заслуга» більшовиків в тому, що за роки свого правління вони повністю зруйнували духовні підвалини, духовні засади народів колишнього. Більшовики дійсно створили «нового советского человека» і «советский народ», створили те, що О. Зінов'єв влучно назвав «гомо советікус». І це найбільш страшна та трагічна «заслуга» більшовиків за роки їх більш як сімдесятирічного правління.

Наслідком ми маємо людину із спотвореним світоглядом, викривленими цінностями та ідеалами, але коли такий спотворений світогляд у окремої людини, то де ж візьметься інший у народу, суспільства? Коли зараз нові більшовики кричать на своїх мітингах про занепад духовності, про те, що гроші стали основною цінністю сучасної людини в Україні і звинувачують в цьому всіх і вся - від демократів до націоналістів, - то вони просто не розуміють, що говорять. Справа не в тому, що люди думають про гроші, говорять про гроші, намагаються заробити якомога більше грошей - після суспільства, в якому гроші завдяки постійному товарному дефіциту були квазігрішми, це цілком природна реакція. Люди хочуть заробити гроші й витратити їх так, як їм хочеться, а не так, як цього хотіли б комуністи через списки для ударників, талони і т. д. Справа в тому, як гроші заробляються, а це вже цілком заслуга більшовиків, адже в цій країні ніколи не можна було чесно заробити стільки грошей, скільки людині потрібно. А тепер дивуємося, чому від найвищого чиновника до рядового громадянина найнадійнішим, найпростішим і найкраще освоєним способом «заробітку» є обман. Але це лише наочний приклад однієї з проблем, на якій спекулюють комуністи.

Набагато страшніше те, що духовна деградація суспільства, яка стосується усіх сфер суспільного життя, сприймається самими людьми як щось цілком звичайне і природне. На словах громадянин буде засуджувати усі негативні вчинки, наприклад, чиновника, але додасть, що на його (чиновника) місці так зробив би кожний. Неповага до чужої думки, якщо вона не збігається з твоєю, особливо, якщо ти начальник, до прав іншого - «мені можна, а тобі ні, бо я так хочу» - стала, на жаль, звичайним та масовим явищем в духовному житті нашого суспільства.

Зараз за відновлення духовності подають «відродження» традицій, але будь-якій хоч трохи освіченій людині зрозуміло, що традицією називають те, що збереглося, і в цьому ви-

падку гасла відродити традиції безглузді - не збереглося ані їх носіїв, ані умов, за яких вони функціонували. Все це (дворянство в Росії, козацтво на Україні) не може бути відродженим, бо вже належить історії, у кращому випадку, воно може бути відроджене як історичний фольклор, і в такому вигляді зберегтися для нащадків, а на даний момент це опереточні козаки і дворяни.

Те ж саме стосується християнства, яке, на думку поборників ідеї відродження «традицій», повинно замінити колишню комуністичну ідеологію. Для маси людей цей заборонений колись плід став просто модою, яка не потребує ні знань основ християнської віри, ні навіть самої віри. Щодо самих священників, то вони демонструють ту ж саму нетерпимість, закликаючи державу заборонити (в інтересах громадян, звичайно!) саму можливість вибору людиною тієї чи іншої конфесії.

Що ж чекає духовне життя України в майбутньому? Боюсь, що в найближчому майбутньому нічого позитивного. Звичайно, історія та час згодом все поставлять на свої місця, і з часом в нас буде нормальне, тобто ліберальне, демократичне суспільство, міцніше здорового глузду людини історія ще нічого не знала. Та зараз ми переживаємо ніщо інше, як початок накопичення капіталу, дикий капіталізм стає в нас ще страшнішим, бо спотворений соціально-економічним спадком більшовиків, і немає ніякої реальної надії, що духовна сфера суспільства буде якісно іншою, на жаль, вона буде відповідною. Правді треба дивитись в вічі, якою б гіркою вона не була.

НАПАДОВСЬКИЙ В.В.,
м. Кривий Ріг

РОЛЬ ПРАВА У ПОДОЛАННІ КРИЗИ ДУХОВНОСТІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Важкі випробовування випали на долю народів колишнього Радянського Союзу після його розпаду. Проголошення незалежності і розбудова нових незалежних держав викликала як позитивні, так і негативні явища. Розвиток національних держав супроводжується становленням національної економіки і національної духовної культури, утвердженням різних форм власності на засоби виробництва, розширенням суспільства, ринковими реформами і орієнтацією на розвинені капіталістичні держави. Світ став іншим, більш демократичним.

Примара третьої світової війни відійшла на третій план. Україна добровільно позбулася ядерної зброї. Перша стаття Конституції України проголошує: «Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава». Дійсно, Україна крок за кроком стає правовою державою, тобто в ній утверджується верховенство закону. Тим не менше, в Україні, як і в інших країнах США спостерігаються такі негативні явища, як високий податковий тиск на виробника, затримка з виплатою зарплатні й пенсій, уникнення від сплати податків, зростання рівня безробіття й злочинності, втрата або деформація ціннісних орієнтацій, нехтування нормами моралі й бездуховність. Оскільки духовне життя людей відображає їхнє матеріальне життя, то причину цих явищ слід шукати в матеріальних умовах і перш за все в управлінні економікою, тобто в законах, які регулюють відносини виробництва, розподілу, обміну та споживання. Звідси, можна припустити, що в Україні немає економічної кризи, а є криза духовна, яка проявляється і в політиці, і в праві, і в інших формах духовності. Підтвердженням цього положення може бути той факт, що майже 70% економіки України успішно функціонує як тіньова економіка, бо іншого захисту від надмірних податків не знайдено. Таким чином, недосконалий податковий закон в Україні є причиною існування спотвореного явища - тіньової економіки, яка в свою чергу формує спотворену політику і право, деформує мораль і духовність взагалі. Єдиним засобом подолання загальної духовної кризи є прийняття такої системи законів, яка б не тільки легалізувала тіньову економіку, але й відкривала б можливості для оптимального розвитку всіх економічних відносин, а тим самим сприяла подоланню духовної кризи у суспільстві. Виникає питання: як можна назвати діяльність законодавчої влади, яка перетворює значну частину громадян своєї держави на злочинців, приймаючи закон, який ці громадяни змушені порушувати, щоб вижити.

Що заважає використати досвід розвинених капіталістичних країн у плані регулювання економіки? Відомо, що президент США Р. Рейган низив податки, в результаті чого зросли надходження до бюджету. В розвинених країнах капіталізму стихійно формується норма прибутку. Наприклад, на промисловому підприємстві вона може дорівнювати 10-20%, а у торгівлі 5-7%. В економіці України норма прибутку може сьогодні коливатися від 5% до 300%. Чому б державі не прийняти закон, який би зафіксував верхню межу норми прибутку на рівні від 20 до 25% (для початку)? Цей закон захистив би споживачів, стабілізувавши ціни на товари і послуги.

При цьому держава отримала б можливість здійснювати емісію грошей (багаторазову), що не привело б до підвищення цін, за умови, якщо контроль за виконанням закону про верхню межу норми прибутку був би повним. Емісія грошей дозволила б у короткий термін розрахуватися з усіма боргами держави (як внутрішніми, так і зовнішніми). Але це тільки половина справи.

Для того, щоб підприємства, що не працюють, запрацювали на повну потужність, а тіньова економіка вийшла з тіні, на нашу думку, слід встановити податок на рівні 30% від чистого прибутку з поступовим зниженням (у перспективі) до 20%. Цих сум податків повинно вистачати на всі потреби держави, в тому числі на підвищення заробітної плати та пенсій, на розвиток науки, освіти, медицини, культури, будівництва, на створення нових робочих місць, на запровадження нових технологій, на вирішення екологічних та інших проблем. Економіка України отримала б можливість вкладати більше коштів у розвиток людини як мети виробництва.

Долаючи законодавчу кризу, можна вирішити і всі інші проблеми, в тому числі й економічні. Але для цього треба докласти дуже багато зусиль протягом життя декількох поколінь. І визначальну роль у цьому процесі повинне відіграти право. Тільки відстоюючи законність, захищаючи права іншої людини, індивід здатен реалізувати і свої права, своє право бути людиною, громадянином своєї держави, не байдужим до долі співвітчизників, духовно багатим, особистістю. Тільки формуючи правову державу, тобто беручи участь у процесі розробки і вдосконалення законів, тільки підвищуючи рівень правової культури громадян, можна подолати правовий нігілізм, масові порушення законів та різноманітні деформації у сфері духовності і в житті суспільства в цілому.

ЛОБАНОВА А. С.,
г. Кривой Рог

СОЦИАЛЬНАЯ МИМИКРИЯ: МОРАЛЬНО-ЭТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Трансформация украинского общества сопряжена с возникновением, распространением и укоренением социальных явлений и процессов, сущность которых носит неоднозначный, а зачастую противоречивый характер. По нашему мнению, одним из таких процессов является феномен социальной мимикрии, который требует не только методологического обоснования, но

и поиска (отработки) регулятивных механизмов управления его негативными последствиями.

Социальная мимикрия в глубоком аналитическом понимании представляет собой, с одной стороны, сложную систему защитных мер и приспособлений социально-политического характера, позволяющих выжить и самосохраниться тем социальным группам и слоям, для которых в обществе возникли невыносимые условия жизни и деятельности; с другой стороны, приспособленчество к окружающей социально-политической среде ради достижения каких-либо выгод или реализации корыстных интересов.

В том и другом случае речь, конечно же, идет об адаптивном способе жизнедеятельности. Но если в первом варианте социальные субъекты мимикрируют вынужденно, то во втором - сознательно.

В условиях перехода от государственной системы хозяйствования к рыночной вынужденными мимикриантами становится большинство людей, оказавшихся морально или профессионально не готовыми активно включиться в общественный реформационный процесс. Приспосабливаясь к неблагоприятным для себя внешним социально-экономическим условиям, они продолжают привычно жить и работать. Их неудовлетворенность существующей внешней ситуацией проявляется только посредством критических замечаний в адрес как властных структур в целом, так и отдельных государственных деятелей в частности. А поведенческие ориентации в своей основе остаются практически неизменными. Так, изучение общественного сознания, к примеру, жителей Криворожского региона показывает, что деятельностью государственных органов власти не удовлетворены около 80% опрошенных (выборка 1200 респондентов, репрезентативна по полу, возрасту, социальному положению), но только каждый пятый из них готов открыто демонстрировать свою неудовлетворенность путем участия в акциях протеста, митингах, забастовках. Остальные же занимают выжидательную позицию, принимая реальность такой, какая она есть.

С морально-этической точки зрения поведение вынужденных мимикриантов можно, с некоторыми оговорками, понять и объяснить. Что же касается распространения сознательной социальной мимикрии, то здесь следует акцентировать внимание на безнравственности и моральной беспринципности тех социальных субъектов, которые, умело приспособившись к кризисным условиям, любыми средствами

достигают личных или клановых корыстных целей. Это особенно отчетливо проявляется в политической сфере.

Прикрываясь популистскими лозунгами, убеждая широкие слои населения в своей бескорыстности, честности и порядочности, готовности защищать и отстаивать народные интересы, многие политические деятели и государственные чиновники, придя к власти, удовлетворяют прежде всего личные эгоистические интересы, используя при этом властные полномочия.

Маскируясь под защитников интересов и прав различных социальных групп и слоев, сознательные мимикрианты тактически и стратегически обдуманно обманывают и грабят народ, баснословно обогащаясь, они, естественно же, разрушают конституционные и экономические основы страны. Более того, они, как правило, не несут никакой ответственности, ни моральной, ни материальной, за свою безнравственную и по сути антинародную деятельность. Так, в Украине стал нормой уход в отставку премьер-министров и возглавляемых ими правительств без отчета о результатах своей работы. Отсутствует также правовой механизм, позволяющий на соответственном уровне определить степень виновности тех или иных государственных руководителей в попустительстве, способствующем укоренению разрушительных процессов в экономической и социальной сферах. Разумеется, все это благоприятствует распространению социальной мимикрии деструктивного характера, что может иметь необратимые последствия для независимости Украины и ее международного авторитета.

В этом плане изучение феномена социальной мимикрии представляется чрезвычайно своевременным и крайне необходимым как с морально-этической, так и с социально-психологической точки зрения.

КЛЕЦ К. Г.,
м. Одеса

ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ ДУХОВНОСТІ В УМОВАХ ПОСТКОМУНІЗМУ

Серед безлічі завдань, які стоять в умовах розбудови національної держави в Україні, одне із найскладніших - це формування нових духовних цінностей. Щоб при цьому не повторити тих помилок, які були допущені світовою спільнотою у розв'язанні цих нелегких питань, варто врахувати ряд факторів.

Працюючи все життя з студентською аудиторією в технічному вузі, я дійшла висновку, що одне із завдань, яке необхідно розв'язати нагально - це посилення гуманітарного виховання. Як відомо, в подібних технічних учбових закладах у світі на викладання гуманітарних наук відводиться 35% учбового процесу, в СРСР їм було відведено лише 7%.

Наслідки видимі - це і екологічні катастрофи на нашій землі, найтрагічнішим з яких є Чорнобиль, це і злочинно повільне вирішення питань соціального життя. Та як може бути інакше, коли ці найскладніші за своєю природою питання розв'язуються людьми, надзвичайно далекими від них - металургами та будівельниками, агрономами та нафтовиками. Тому не варто дивуватися, що в рішеннях Верховної Ради та уряду домінують концепції, далекі від гуманітарного спрямування.

Так, чого варта хоча б «зрівнялівка», введена щодо оцінки праці, без врахування якості її. Тому так високо оцінюється праця виконавців всупереч творчій. Варто порівняти оплату праці найнижчого рівня чиновника з найвищим - вченого, митця. Все це ніяк не може сприяти вихованню у молоді прагнення до праці якісної - самовідданої та відповідальної.

В цих умовах надзвичайно небезпечним є заклик до прагматичного ставлення до соціальної проблематики. Варто нагадати, що прагматизм виник в умовах американізму, головною ідеєю якого було: «користь - будь-якою ціною!». Ось тут надзвичайно вчасною виявилася концепція, запропонована Дж. Дьюї, Ч. П. Пірсом, В. Джемсом щодо звуження освітніх циклів у напрямку поглиблення професіоналізації освіти. Користь та шкідливість цієї ідеї в педагогічному процесі - це окреме питання, хоча варто зазначити, що в США від такого «звуження» відмовилися вже у 70-х роках після «бунтів молоді».

Нас більше цікавить філософсько-світоглядна доля ідей прагматизму. За логікою цього вчення - істинним оголошується все, що дає конкретний і безпосередній результат - напрошується висновок, що слід прагнути, досягти цього результату якнайшвидше й за будь-якої ціни. У політиці така установка веде до популізму, до охлократії (влади натовпу) включно, відкриває шлях до корупції, штовхає молодь до соціальної агресії, наркоманії, злочинів.

В умовах посткомуністичного суспільства з його «монологічним» сприйняттям світу, коли з великими труднощами відбувається відмова від цієї монологічності та здійснюється

поворот до демократії, центром якої є цінність самої людини, а не колектив безособових соціальних структур, значно зростає роль гуманітарних знань. Саме тому, враховуючи численні застереження Ф. Ніцше, З. Фрейда, Г. Маркузе щодо небезпеки «технотронної цивілізації» необхідно значно посилити гуманітарне виховання нашої молоді, в тому числі звернувши увагу на ту молодь, яка завтра стане керівником економічного процесу в нашій державі.

ХОРОЛЬСЬКА Т. А.,
КОМАРОВА О.,
м. Кривий Ріг

СОФІЯ РУСОВА ПРО ФОРМУВАННЯ ДУХОВНОСТІ ШКОЛЯРА

Розвиток гуманної, вільної відповідальної особи безпосередньо пов'язаний із системою її духовних цінностей. Духовність так чи інакше передбачає вихід за межі егоїстичних інтересів, якщо вони задовольняються за рахунок інших людей, спирається на моральну культуру людства. У наш час, час розгулу невігластва, тимчасового духовного бездоріжжя, людина все більше відчуває необхідність розвитку і формування духовної культури. Це вірний шлях, щоб наше суспільство у цілому не тільки вижило - це постулат печерної людини - але й рухалося далі шляхом соціального й духовного прогресу - це постулат цивілізованого людства, теоретично об'єднаного у планетарному масштабі.

Духовна культура, створена людиною, - є другий світ, надбудова над природою стихійною. Світ духовної культури - це світ загальнолюдських духовних цінностей, які виявляються в масштабах всієї планети і є надбанням всього людства. Ненароком виникає питання: чи духовна культура це тільки констатація того, що людство до нас і без нас надбало те, що називається духовними скарбами і орієнтирами, тільки знання певних норм і правил поведінки, знання гуманістичних цінностей? Однозначно відповісти на це питання неможливо. Адже людина в процесі діяльності виступає як культурно-історична істота, а загальнолюдські якості особистості формуються в результаті засвоєння мови, залучення в процесі виховання до існуючих у суспільстві цінностей, традицій. У цьому аспекті духовна культура виступає мірою загальнолюдського в людині, характеристикою її як соціально

активної істоти. Підкреслимо, саме мірою, бо у кожного рівень духовних потреб і розвитку індивідуальний, знаходиться у певній залежності від змісту, засобів і шляхів виховання і самовиховання цієї особи, від того, на що вихователі (маються не увазі й батьки, і вчителі, і суспільство взагалі) орієнтували людину - на досягнення власних інтересів і в той же час нівелювання інтересів оточуючих, чи виховували в людині насамперед те, що допомагало б їй не вступати у суперечки з існуючими духовними (перш за все моральними) нормами, те, що допомагало б їй жити у відповідності з совістю, духовними абсолютами добра, краси й істини.

Є різні визначення поняття духовності. Наприклад, точка зору окремих філософів кафедри філософії КДІІ зводиться до того, що духовність - це певний стан свідомості особистості, за допомогою якого особистість спроможна зрозуміти значення духовних цінностей для визначення сенсу її власного життя, поведінки та вчинків у відповідності з ними, а не всупереч.

Підсумовуючи вищевказане, можна дати власне визначення духовності - це спосіб існування того індивідуального, особистісного, що сформувалося під впливом виховання і самовизначення.

Відомо, що виховання - це процес, у якому переважає передання вихованцям тих цінностей і норм суспільного життя, що створило людство за тисячоліття свого існування, передання з метою збереження роду людського як специфічного соціального утворення. Але не слід забувати, що навряд чи людство рухалося б вперед, якби не створювало щось нове, відмінне від існуючого, але на його основі. Це стосується і виховання. В такому разі воно розглядається як такий процес, що не виключає елементів творчості по збагаченню тих чи інших духовних цінностей, створенню нових ідеалів й орієнтирів на існуючих старих засадах. Видатний український педагог С. Русова зазначала, що «виховання є передання найкращих моральних заповітів і знань попередніх поколінь для того, щоб із дитини виробилась людина у найкращому значенні слова, найкраще фізично й інтелектуально пристосована до умов життя». Звичайно, гармонійна особистість повинна бути фізично та інтелектуально розвинута, але хіба не обов'язковою є наявність духовних цінностей, знання моральних вимог і гуманістичних норм та дотримання їх у житті? Підхід до сучасного виховання як до процесу передання і засвоєння загальнолюдських цінностей, створення нових критеріїв, норм й орієнтирів є умовою формування цілісної особистості, єдиної

тілом, розумом і душею, а отже, і гарантом існування людства в цілому, гарантом збереження духовного здоров'я.

Вітчизняна концепція освіти та виховання передбачає, що «цілісна особистість громадянина України успішно формується тоді, коли вона вбирає в себе високі цінності духовної спадщини і реалізує у своєму житті заповіді предків». Таке положення концепції необхідно практично реалізовувати у навчально-виховному процесі. Поняття виховання, а не навчання повинно стати вихідним при дослідженні результативності діяльності школи. Саме цей навчальний заклад повинен бути одним із провідних інститутів виховання особистості. «Ми часто зустрічаємо людей назверх освічених, енциклопедично озброєних знаннями, а всередині у них пустиня, як говориться у Біблії, «гробы пофарбовані, поваплені», - писала С. Русова.

До цього часу школа віддавала, на жаль, пріоритет озброєнню учнів знаннями, а вихованню приділяла мінімум уваги. В сучасних соціальних умовах варто переосмислити значимість виховного процесу як єдиного, найціннішого шляху формування духовно зрілої, суспільно значущої особистості.

ТЕОРЕТИЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ФЕНОМЕНУ МОРАЛЬНО-ЕСТЕТИЧНОЇ АКТИВНОСТІ ВЧИТЕЛЯ

Проблема формування духовних, морально-естетичних якостей вчителя набуває особливої актуальності на сучасному етапі розвитку суспільства в умовах гуманістично-демократичних перетворень, розвитку вищої школи у відповідності до нової концепції, спрямованої у ХХІ століття.

Важливою якістю вчителя, яка забезпечує успішність педагогічної взаємодії є морально-естетична активність. Вивчення сучасного стану проблеми формування морально-естетичної активності дозволяє стверджувати, що вона є об'єктом наукового аналізу філософських, соціологічних, психолого-педагогічних досліджень. Специфіка предмета кожної з наук зумовлює особливості підходів вчених до цієї проблеми.

Теоретико-методологічні основи взаємозв'язку морального та естетичного знайшли всебічне обґрунтування в сучасній філософії (О. А. Зорова, М. С. Каган, Г. Г. Квасова, Н. І. Кіященко, М. Ф. Овсяннікова, В. І. Толстих, А. І. Фортової та інших).

Філософами визначається взаємозв'язок морального та естетичного як об'єктивна закономірність, що виявляється в житті та мистецтві. Духовні людські якості (ідейні, моральні, естетичні) функціонують в органічній єдності, реалізуються в імманентній характеристиці людської цілісності. Вчені відзначають, що в діалектиці розвитку єдності морального та естетичного виражені рівні присвоєння людиною своєї сутності, рівні духовного саморозвитку людини у формах «людської чуттєвої діяльності». Людська чуттєва діяльність виявляє себе в формах співпереживання, співчуття, небайдужості.

Сутність феномена морально-естетичної активності, який включає логічний зв'язок понять «активність» - «моральна активність» - «естетична активність» розкривається філософською категорією «активність» як внутрішньою властивістю об'єктів, що зумовлює їх саморозвиток. Науково обгрунтоване положення про діяльнісну сутність людини та специфічну, притаманну лише їй форму активного ставлення до дійсності охоплює і морально-естетичну діяльність.

У психологічних дослідженнях широко висвітлені питання, пов'язані з емоційним впливом мистецтва на духовний світ людини, розвиток її активності, значення катарсису, облагородження за допомогою мистецтва (Л. С. Виготський, І. А. Джидар'ян, С. А. Рубінштейн, П. М. Якобсон). У процесі аналізу психологічних концепцій активності в роботах К. О. Абульханової-Славської, І. А. Джидар'яна О. І. Крупнова, О. М. Леонтьєва та інших зроблено висновок про внутрішню детермінацію психічної активності людини, яка визначається за допомогою категорії «активність».

Педагогічна наука вивчає проблему активності особливості у контексті загальних завдань навчання, виховання та розвитку. Аналіз робіт вчених А. О. Балаєва, Л. П. Кічатінова, О. М. Матюшкіна, М. І. Махмутова, Г. І. Щукіної та ін. дав підставу для висновку, що категорія «активність» в педагогічній теорії розглядається і як мета, засіб, метод, принцип, і як результат навчання та виховання.

Сучасний рівень філософсько-соціологічних, психологічних та педагогічних знань про специфіку прояву та особливості взаємозв'язку моральної і естетичної активності підводить до висновку, що морально-естетична активність - це процес творчого накопичення чуттєво-емоційного досвіду, втіленого у мистецтві, освоєння навичок емоційно осмисленого сприйняття музичних творів та результат реалізації особистістю морально-естетичного потенціалу у власній соціально-ціннісній діяльності.

КОЧУРА В. Н.,
ПРОВОЖЕНКО М. А.,
г. Кривой Рог

НЕКОТОРЫЕ ЦЕННОСТНЫЕ ОРИЕНТАЦИИ ЖИТЕЛЕЙ КРИВБАССА

1. Оценка жителями Кривбасса процессов, происходящих сегодня в Украине:

«Я не верю в возрождение Украины и считаю разрушительные процессы необратимыми» (54,0% респондентов);

«Разрушительные процессы в Украине имеют место, но все изменится к лучшему» (32,0% респондентов);

«Процессы, которые протекают сегодня в Украине, ведут к ее возрождению» (6,0% респондентов);

«Мне все равно, что происходит в Украине» (3,0% респондентов).

Как видим, преобладающее количество опрошенных в ходе социологического исследования (Кривбасс, июнь 1997 года) оценивают происходящие ныне в Украине процессы как разрушительные.

2. Какая идея могла бы сплотить людей, стать основой возрождения Украины? Мнения опрошенных распределились следующим образом:

- Общечеловеческая идея (39,0% респондентов);
- Социалистическая идея (29,0% респондентов);
- Капиталистическая идея (13,0% респондентов);
- Национальная идея (11,0% респондентов);
- Религиозная идея (5,0% респондентов).

Более трети опрошенных жителей Кривбасса отдают предпочтение общечеловеческой идее, которая, по их мнению, преодолевает крайности известных форм капиталистического и социалистического устройства общества, в то же время учитывает национальные особенности той или иной страны. Около трети явных сторонников набрала социалистическая идея. Капиталистическая, национальная, религиозная идеи вместе взятые собрали столько же голосов опрошенных нами в ходе социологического исследования жителей Кривбасса, сколько одна социалистическая идея. Как говорится, комментарии здесь излишни.

3. Каковы внешнеполитические ориентации жителей Кривбасса? Мнения опрошенных сгруппировались следующим образом:

45,0% опрошенных разделяют мысль о том, что Украина должна осуществлять гибкую внешнеполитическую деятельность, компромиссно выстраивая и соединяя плодотворные дипломатические связи как на Западе, так и на Востоке.

25,0% опрошенных отдают предпочтение внешнеполитическим ориентациям Украины на Восток (Россия, СНГ).

17,0% опрошенных отдают предпочтение внешнеполитическим ориентациям Украины на Запад (Совет Европы, НАТО).

4. Чувствует ли молодежь Кривбасса, опрошенная в ходе социологического исследования, гордость за Украину? Мнения молодых сгруппировались следующим образом:

«Да, чувствую», - ответили 20,0% опрошенных (по некоторым категориям молодежи эта цифра снижается до 7,5% респондентов);

«Нет, не чувствую», - ответили 39,0% опрошенных; 41,0% юных респондентов затруднились с ответом.

К сожалению, сегодня больше гордость испытывают те, кто уезжает на постоянное место жительства в США и Израиль, Германию и Канаду, на худой конец - в Россию.

5. Наша беда сегодня еще и в том, что преобладающее количество опрошенных нацелены не на улучшение общей ситуации в регионе и в стране, а на приспособление к любой наличной ситуации или же на бегство от нее. Так, 17,0% опрошенных в ходе социологического исследования (а среди предпринимателей до 40,0% респондентов) планируют уехать из Кривого Рога либо в другой город Украины, либо вообще за границу.

Выход из кризиса, тупика или «исторической ловушки» возможен только на основе общих для преобладающего большинства народа ценностных ориентаций: объединяющих народ общенациональных и общегосударственных идей, объединяющих внешнеполитических ориентаций, чувства гордости за свою Родину, веры в возможность ее экономического, политического и культурного, духовно-нравственного возрождения, желания и готовности служить своей Родине.

ФЕДОРЕНКО Д. Т.,
м. Кривий Ріг

КОЗАЦЬКА ПЕДАГОГІКА ПРО ТІЛОВИХОВАННЯ МОЛОДІ

Козацька педагогіка, як невід'ємна складова української етнопедагогіки, акумулювала у собі вироблені віками і апробовані часом традиції тіловиховання молоді.

Система освіти і виховання у школах Запорозької Січі (козацькі, січові, паланкові, приходські та ін. школи) передбачала формування у молоді крім якостей лицарської честі певну систему доблесті й звичаїв, а саме:

- готовність боротися до загибелі за волю, честь і славу України;
- нехтування небезпекою, коли справа стосується життя рідних, друзів, побратимів;
- ненависть до ворогів, прагнення визволити рідний край від чужих заброд-завойовників;
- здатність відстоювати рідну мову, культуру, право бути господарем на власній землі;
- героїзм, подвижництво у праці та в бою в ім'я свободи і незалежності України. (Див.: Руденко Ю. Українська козацька педагогіка: Відродження, пошуки, перспективи // Рідна школа. - 1994. - № 5. - С. 16).

У козацькому середовищі виникло, закріпилося, а потім і поширилося у слов'янському світі кілька спеціальних систем - фізичних і психофізичних вправ, що спрямовані на тіловиховання, самовдосконалення особистості. Це перш за все система фізичного виховання і військового вишколу учнів різних типів шкіл (володіння луком, списом, шаблею і арканом, майстерність їзди на бойовому коні, управління й догляд за ним тощо).

Система вести наступальні й захисні бої, створення «кругової неприступної оборони» (між іншим, і свої військові табори вони зводили за такими ж принципами), системи одnobорства - все підпорядковувалось основній меті виховання незборимого воїна-захисника, богатиря, красивого тілом і духом.

Козацька служба вимагала високого рівня загартованості, витривалості на голод і спеку, дощ і сніг, відсутність харчів і питної води зумовлювали побудову одnobорств у поєднанні з високим рівнем моральності, лицарської честі.

Популярними серед козацької молоді були одnobорства під назвою «Спас», «Гойдок» та різні види змагань - «на ременях», «на палицях», «на списках», «навулачки» та наземної боротьби, що формували і виховували бойовитість та влучність рухів, силу ударів ногами й руками тощо.

А у побуті козацька молодь змагалася на прояв сили, спритності, прудкості, винахідливості, тому і рухливі ігри включали елементи бігу, стрибків, присідань, різних кидків руками й ногами, що нагадують складні па (рухи) колись ритуального, потім спортивного, а згодом - національного танцю гопака (присядки з різними викиданнями ніг, так звані «діжки»

та «кози», «повзунець», інші рухи та фігури).

Отже, високий рівень розвитку психофізичної культури козацтва, досягнення української етнопедагогіки з питань тіловиховання молоді визнані й апробовані у світі, мають природне право на відновлення кращих своїх здобутків у практиці тіловиховання сучасної молоді. Успіх буде гарантований за умови творчого підходу до практичної реалізації теоретичних узагальнень потреби відновлення козацького гарту, тіловиховання і гармонійного розвитку молоді у процесі відновлення національної системи освіти. Слід враховувати дослідження С. Славинецького, С. Сірополка, Ю. Руденка, О. Губка, О. Любара, інших українських педагогів і психологів, істориків вітчизняної педагогіки.

Найголовнішими вимогами до такої діяльності можуть бути відомі козацькі заповіді:

- не нашкодь своїми діями іншим;
- візьми все найкраще, що зробить тобі добро, зміцнить силу, загартує волю, збудить думку, уяву, сформує почуття і переконання;
- без потреби не позіхай на сусідські звички, не переймай чужі молитви, а бери лиш те, що продовжить життя, зробить його незборимим, загартованим, помножить майстерність, вправність, а здібності перетворить на невечерні.

Дотримуючись таких вимог, можна до курсу тіловиховання сучасної молоді включити більшість народних рухливих і спортивних ігор та змагань, колись популярних серед козаченків, передусім «А я квача не боюся», «Чаклун», «Високий дуб», «Хлібчик» та інші види фізичного впливу на тіло, волю, характер і мораль молоді.

БАТРАК С. А.,
БАТРАК О. П.,
г. Кривой Рог

ОСНОВНЫЕ ВОПРОСЫ ДОГМАТИКИ В СОЧИНЕНИЯХ АВВАКУМА (К ИСТОРИИ СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ХРИСТИАНСКОГО ДУХА)

Вопросы истории русской церковной организации привлекают к себе пристальное внимание историков не только в связи с празднованием каких-либо знаменательных дат. Ведь если освободить церковную историю от конфессиональной предвзятости и поставить ее в контекст гражданской, социаль-

ной истории, рассмотрев в общей системе развития культуры, определив ее место в ней, изучив функции, - то это позволит осветить историю последней более полно, многосторонне, с учетом объективных и субъективных факторов, которые непосредственно оказывали влияние на процесс формирования мировоззрения людей в определенные эпохи.

Многие вопросы из истории православия на Руси пока далеки от окончательного решения: К их числу можно отнести и вопрос о характере вероучения «старообрядцев» в XVII веке.

Автор «Жития Аввакума» пишет, что «вера же кафолическа сия есть, да единого Бога в Троице и Троицу во едине почитаем, ниже сливающе составы, ниже существо разделяюще. Ин бо есть состав Отец, Ин-Сыновен, Ин-Святого Духа, но Отчее, и Сыновнее, и Святого Духа едино Божество, равна слава, соприисносущно величество; яков Отец, таков и Сын, таков и Дух Святой; вечен Отец, вечен Сын, вечен и Дух Святой; Бог Отец, Бог Сын, Бог- и Дух Святой... Не три Бози, но един Бог, не три несозданныи, но един несозданный; равнее: вседержитель-Отец, вседержитель-Сын, вседержитель и Дух Святой; подобне: непостижим Отец, непостижим Сын, непостижим и Дух Святой; не три вседержители, но един вседержитель, един непостижимый. И в сей Святей Троице ничто же первое или последнее, ничто ж более или менее, но целы три составы и соприисносущны суть себе и равны. Особо бо есть Отцу нерождение, Сыну же рождение, а Духу Святому исхождение; обще же им Божество и царство» (Житие Аввакума и другие его сочинения / Сост., вступ. ст. и коммен. А. Н. Робинсона. - М., 1991. - С. 30-31).

В своем анализе трех ипостасей святой Троицы Аввакум опирается на положения учения Афанасия Великого. Он утверждает, что все три лица святой Троицы едины, равны, вечны, не созданны. Ни одна ипостась не подменяет другую, не входят одна в другую, будучи нераздельны в своей сущности. Нет среди трех лиц Троицы старшинства ибо они целостны, соприисносущны и суть себе равны. Особо их отличает: Отца - нерождение, Сына - рождение, а Духа святого - исхождение. Такую характеристику святой Троицы мы встречаем в летописном Символе веры, где особо подчеркивается принцип равенства ипостасей, подобие, а также нераздельность их в божестве.

В споре Аввакума со своим бывшим учеником, дьяконом Федором, первый обвиняет его в том, что Федор не различал составных частей Троицы: «...святая сливаешь, раздельную лица, глаголеши нераздельну... глаголешь образ един Святыя

Троицы сличен; и исповедуешь.. яко Сын во Отце, тако же и Дух Святыи внутрь Отца - имут един образ, нераздельными лица, и приводишь в приводе душу человеческую, толкуя суматоху, глаголя: якож-де душа трисоставна - ум, слово, дух - имать един образ, також-де и Бог: Сын и Дух Святыи во Отце соединено и совокупно, а слитно и нераздельно всяко» (Там же. - С. 288).

Убеждая Федора и других оппонентов, Аввакум называет приведенные положения догматов веры не иначе как верой отцов наших, отеческими святыми книгами, православием нашим, «истинными догматами».

Аввакум обвиняет греческую церковь в отступничестве от «древлего благочестия». Основной мотив обвинений сводится к следующему:

- греческая церковь не исповедует принятый изначально символ веры в христианстве (по учению Афанасия Александрийского, Василия Великого, Григория Нисского), допуская неравенство трех ипостасей святой Троицы, равно как и римская церковь, которая допускает толкования о том, что Дух Святой исходит от Отца и от Сына - из-за чего нарушается равенство трех лиц также;

- в части обрядовости греческая церковь «четверит» Троицу, - пишет Аввакум. - поскольку припев церковного песнопения, обращенный ко всем ипостасям божественной Троицы, исполняет трижды «Аллилуия» с добавлением «Слава тебе, Господи» на четвертый раз. В то время как само понятие «Аллилуия» означает: «аль» - Отцу, «иль» - Сыну, «уия» - Духу Святому. Следовательно, должно быть исполнено дважды «Аллилуия», а на третий раз - пение заменяется фразой «Слава тебе, Боже». Именно такой порядок исполнения существовал традиционно в русском православии;

- греческая церковь нарушает канон и учение Мелетия, архиепископа антиохийского (ум. 381 г.) о сложении перст, вводя троеперстное (согласно учения грека Николая Малаксы, 16 в.) вместо дуперстного.

Начавшие реформы Никона встретили сильный отпор со стороны «ревнителей благочестия», ибо те обвиняли патриарха в попытке ввести провизантийский вариант православия вместо «истинной веры отцов».

Сторонники провизантийской ориентации - никонианцы не были уверены, видимо, в своей правоте: по сохранившимся свидетельствам Лазарь, сподвижник Аввакума по вере, предложил церковным иерархам в качестве доказательства своей правоты (на соборе 1666-1667 гг.) испытать его «божьем судом»

- взойти на костер. В том случае, если он сгорит, говорил Лазарь, можно будет считать, что правы «новые книги», но если он не сгорит, то будут «правы старые, наши, отеческие книги». Власти и царь семь месяцев не могли принять решение. В конце концов Лазарь был осужден без предложенного им испытания, ему отрезали язык и сослали в Пустозерск (Там же. - С. 321).

В связи с выше изложенным, мы полагаем, что 1) в 17 в. в христианской традиции (до реформ Никона 1653-1657 гг.) в северо-восточной Руси продолжали исповедовать летописный Символ веры; 2) под названием «ревнителей благочестия» в 17 в. выступали последователи летописного Символа веры, названные позднее «старообрядцами». Причиной разногласий внутрицерковной жизни этого периода были не столько вопросы обрядовости, сколько вопросы, связанные с толкованием самого Символа веры и догматов православия. На это указывает характер богословских книг, посланий царям, письма и челобитные Аввакума.

Результатами противоборства этих двух сил воспользовались сторонники третьего направления - «пролатиняне». Поэтому вспыхнувшие массовые выступления, во главе которых стали видные церковные и политические деятели, еще долго будут вести борьбу за «истинную веру». В современной политической истории эти движения относят к разряду «классовых конфликтов», однако, видимо, характер их несколько иной - религиозно-социальный. И только в 1971 г. Русская православная церковь снимет прежние ограничения в отношении старого обряда, паства которого, - как отмечает протоиерей Игорь Экономцев, - и сегодня достаточно велика.

КАРПУНОВА Н. Г.,
м. Луганськ

ДУХОВНІ ОРІЄНТИРИ МОЛОДІ (до 325-річчя від дня народження П. Орлика)

Сучасна доба - одна з найважчих, адже переломний період у будь-якій державі завжди проходить болісно. Ми маємо сьогодні розладнану економіку, політичну і духовну кризи. І в цих умовах формується й виховується молоде покоління.

Споглядаючи сучасну молодь, бачимо, як вона змінюється на очах. Наші юнаки і дівчата стали менш політизованими, позбулися закомплексованості, але, на жаль, спостерігається і моральний занепад молоді. Почався розгул

злочинності, зріс рівень криміногенної обстановки, зростає насилля, жорстокість, наркоманія, байдужість до ближніх. Тому однією з найголовніших турбот нашого суспільства є фізичне, психічне і моральне здоров'я наступних поколінь. Пройде не так багато часу, як теперішнє покоління прийде до керівництва в органи влади, засоби масової інформації, культури, освіти, економіки, промисловості й т. ін. Чи виробляться у них такі якості, як любов до Батьківщини, гуманність, працьовитість, правдивість, дисциплінованість, естетичне почуття, тверда воля і характер; чи будуть вони керуватися почуттями відповідальності перед людьми? Все це залежить від теперішніх педагогів і батьків. Тому треба допомогти молоді відшукати в житті ціннісні орієнтири, цотребу в самовдосконаленні, звернутися до духовної спадщини України.

З цього погляду постать П. Орлика для нашого часу є найбільш виразною і необхідною. Наша країна йде тим же шляхом, живе тими ж ідеями, якими жив і за які боровся гетьман П. Орлик. Це ідеї суверенної, вільної, єдиної соборної України, ідеї творення української державності, це намагання поєднати Батьківщину з діаспорою, залучити до боротьби за Україну міжнародне право і світову дипломатію. Але не тільки його ідеї, а й особистий приклад невтомого борця, романтика, патріота П. Орлика, людини, яка не була українцем за походженням, але стала ним по духу та діяльності, має важливе значення для відродження і зміцнення ідеалів життя.

На жаль, вшановуючи пам'ять гетьмана Пилипа Орлика сьогодні, ми не лише не можемо вклонитися його могилі, але навіть не маємо достовірного його портрета. Та завдяки працям І. Борщака, Б. Крупницького, В. Ульяновського та інших істориків перед нами постає загальний образ цієї людини. Людини чутливої, щирого серця, гуманної у людських стосунках. Коли Орликове село Домишлино Сосницького повіту перейшло у 1710 р. у володіння пана Полоницького, який кривдив селян, мешканці його не раз згадували з жалем про свого колишнього державця Орлика, при якому вони не терпіли ніяких тягарів. Характерно, що в «Конституції прав і свобод Запорізького війська» П. Орлик проявив особливу турботу і милосердя до козацьких вдів і сиріт. І хоча П. Орлику довелося значну частину свого життя провести на самоті, серед чужих людей, далеко від дружини й родини, він завжди думав і турбувався про долю українського народу. Українська справа стала правдивим змістом його життя.

Наявність національної гідності надавала йому стійкості

і витривалості. П. Орлик був видатним українським державником, він створив одну з перших у Європі державну конституцію - «Конституцію прав і свобод Запорізького війська».

«Конституція» складалася з 16 статей, які передбачали встановлення національного суверенітету і визначення кордонів Української держави, забезпечення демократичних прав людини, визнання непорушності трьох складових чинників правового суспільства, а саме - законодавчої, виконавчої, судової влади.

Особливого значення документ надавав питанню про віру в гетьманській державі. П. Орлик був глибоко віруючою людиною, він чомно ходив у неділю і свята до церкви, вірив у християнську мораль як основу українського виховання. Сьогодні ця думка завойовує все більше прихильників. Повернення до основ християнської педагогіки, до християнської моралі як духовної основи суспільства стає тенденцією ХХІ століття.

П. Орлик був людиною висококультурною. Маючи значну ерудицію, він знав кілька європейських мов та досконало володів латинською. Наукові інтереси його лежали в царині історії та політики, права, теології. Сучасний етап розбудови національної освіти передбачає досягнення молоддю України того рівня освіти й освіченості, відповідав би високим міжнародним стандартам, сприяв би органічній інтеграції рідної країни у світову родину високоцивілізованих держав з високим духовно-інтелектуальним потенціалом.

Про це мріяв П. Орлик, присвятивши все своє життя українському народу. І в тому, що ми помалу стаємо на ноги, духовно відроджуємося, є і його заслуга.

ЩЕРБАК С. В.,
м. Кривий Ріг

ПРИРОДА ДУХОВНОСТІ В УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ДРАМАТИЧНИХ ІГРАХ ПРИ ПОКІЙНИКАХ

Утвердження державної незалежності України вимагає перегляду багатьох існуючих поглядів на явища в духовному житті, розвитку національної культури, літератури та мистецтва, що в свою чергу поглиблює інтерес до комплексу проблем, пов'язаних з витоками і розвитком національної свідомості. Важливу роль у цьому процесі відіграє посилення уваги до усної народної поетичної творчості як однієї з форм національного мистецтва, яка має лише їй притаманні риси, що відображають світогляд народу, його вірування, звичаї та обряди та

визначають місце і роль культури певної нації, не лише у плані вивчення, але й у плані впровадження її у сучасне життя на нинішньому етапі розвитку українського суспільства.

Сучасна увага до національної усної народної творчості українців зумовлена підвищенням інтересом до витоків цієї сфери традиційної культури, і зокрема до одного з жанрів народної творчості - народних драматичних ігор. Ці твори містять у собі різноманітну і суттєву інформацію про життя, культуру, вірування народу, яка складає інтерес для історії, культурознавства, народознавства, фольклористики. Тексти українських народних драматичних ігор при перших записах жанрово не диференціювалися і не відокремлювалися від народних пісень, в яких, на думку М. Гоголя, вбачається «...все: і поезія, й історія, і батьківська могила», вони зуміли «увібрати дух минулої доби, загальний характер усього цілого й окремого кожного...» (Гоголь Н. Малороссийские песни.- М., 1978.- С. 91). Пізніше з розвитком усної народної поетичної творчості народні драматичні ігри записувалися із нотатками щодо їх проведення.

Українська народна драматична гра, як відомо, з'явилася на ґрунті традиційного пласту народної поетичної творчості. Без перебільшення можна стверджувати, що елементи культури тривалого часу від тотемістично-аніمالістичних уявлень до сучасності певною мірою присутні в українських народних драматичних іграх. Але духовну глибину народної драматичної гри можна збагнути, лише розглянувши і зрозумівши своєрідну поетику цього жанру, завдяки якій забезпечується єдність духовного словесно-музичного та словесно-хореографічного елементів. Завдяки цій традиційній поетиці, що дійшла до нас, маємо можливість певним чином уявити і творчий процес народу-митця, і всю повноту його духовного змісту, виявити загальнохудожні закономірності розвитку драматичного мистецтва в цілому.

Окремий унікальний різновид українських народних драматичних ігор складають ігри при покійниках. Вживаються вони у традиційній похоронній обрядовості (частіше - в Західній Україні). Гудульські, бойківські, подільські ігри при покійниках сягають тих часів, коли вважали, що смерть - це не кінець існування людини, а лише перехід в інший стан, тому факт смерті людини не сприймався трагічно. Під прикриттям ігрових дійств, драматична форма яких походить з народної театральної традиції, в похоронних іграх виявляється соціальний характер «посидіння». Грати на сопілках, трембітах, розігрувати фантастичні дійства, влаштовувати ігри й забави під час нічного сидіння

при померлому є невід'ємним елементом народного вірування.

Обряд вимагає, як зауважують дослідники, «що люди, помолившись та привітавшись, збираються у хаті біля мерця. І парубки розпочинають грушку, яка має на цілі відвернути увагу домашніх від мерця та розігнати тугу, окрім того має ще ту ціль, аби якнайбільше людей задержати у хаті, особливо вночі: аби «хатнім» не було лячно і скучно» (Гнатюк В. Похоронні звичаї і обряди//Етнографічний збірник.- Т. XXXII.- Львів, 1912.- С.243).

Похоронна обрядовість усіх народів була і залишається частиною тієї сакральної сфери діяльності людини, коли кожний елемент набуває магічного значення і виконується відповідно до стародавніх традицій. Специфіка похоронних звичаїв зумовлена народними уявленнями про смерть, її причини, природу та форми її вираження.

Ідейна спрямованість цих українських народних драматичних ігор була закладена ще в далекому минулому і, як свідчать історичні матеріали, полягає у розважанні в хаті покійника. Цей складний тип забав був пов'язаний перш за все з елементами рядження, які широко використовувалися в похоронних іграх і зберігали спільні риси з рядженнями, характерними для святочних обрядів.

Поетика українських народних драматичних ігор при покійниках є результатом тривалої еволюції поглядів про навколишній світ: «До чого ви робите такі комедії коло мерця? - У відповідь на се дісталось мені ось що: «Та то не комедія, ми робимо се усе на тото, аби хатнім не було важко самим, аби не спав ніхто коло мерця, бо, ади, походилися люде з усіх далеких кутів, ніколи їм вертатися домів, а хатніх не можна самих лишити. У нас се звич від давна, а не кумедія: то у вас кумедія, йик покладають людам, що йдуть коло мерця, якіс кумедні гака на голові, поубирают у короткі штанці, що устидно таким чоловікови ходити, а на колі понашпилюють якихос хвостів, що люди сходи сі, йик на кумедію» (Там же. - С. 248).

Отже, українська народна драматична гра при покійниках за своєю природою високодуховна, хоча суть цієї високодуховності прихована під товщею століть. Вона пройшла шлях становлення і розвитку, має свій неповторний характер, зумовлений забутими вже традиціями.

МЕЛЬНИК Н. Г.,
м. Кривий Ріг

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ КАТЕГОРІЙ ГЕРОЇЧНОГО ТА ТРАГІЧНОГО У ФОЛЬКЛОРНІЙ ПАМ'ЯТІ

Дослідження народних етико-естетичних принципів є на сьогодні однією з найважливіших проблем, оскільки неможливо виховувати високодуховну людину, громадянина відокремлено від надбань національної культури.

Ще М. Костомаров звернув увагу на те, що кожен народ має свій ідеал, який можна виявити, звернувшись до фольклорних джерел (Костомаров Н. Об историческом значении русской народной поэзии // Костомаров М. Слов'янська міфологія. - К., 1994. - С. 47).

Дмитро Чижевський вважав дослідження зразків народної творчості одним із шляхів до пізнання світосприйняття різних соціальних типів, як складових національного світогляду (Чижевський Д. Український народний характер і світогляд // Українознавство: Посібник. - К., 1994. - С. 208). Давні й сучасні дослідники національного характеру, способів мислення, історичної долі народу, етнічної самосвідомості, його духовних надбань зверталися саме до пісні. На пісенний матеріал спиралися у своїх працях І. Франко, Леся Українка, М. Сумцов, О. Потєбня, Д. Ревуцький, М. Костомаров, М. Драгоманов, Г. Ващенко та ін. За піснями можна простежити зміни домінуючих етико-естетичних моделей світу, дослідити традиційні уявлення українців про прекрасне, огидне, високе, низьке, трагічне, комічне, героїчне.

Історично склалося так, що в українському суспільстві особливе місце займає чоловік. Віддаючи належне жінці з її соціальною активністю, відповідальністю, умінням на рівні з чоловіком стати на захист Батьківщини, народ завжди покладав особливі надії саме на сильну, дійову, рухливу частину нації - чоловіків. Чоловік виступав об'єктом пильної уваги і оцінювання, оскільки саме чоловіки складали ту формотворчу будівничу верству, від мудрості, моральної сили, відповідальності якої залежала доля країни (Донцов Д. Дух нашої давнини. - Дрогобич, 1991. - С. 16).

Народно-поетичні уявлення сконцентровані в особі козака. Козак виступає ідеалом, оскільки уособлює в народній свідомості особистість з «високими морально-етичними якостями, високим почуттям патріотизму, розумінням найвищої

цінності волі й незалежності, фізичною міццю, витривалістю» (Апанович О. Конструктивна історична діяльність українського козацтва // СіЧ. - 1994. - № 6. - С. 68).

Козак наділений рисами, які повністю відповідають народним вимогам до особистості, «покликаної історією до здійснення націотворчої функції» в «героїчну» добу (Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст. - К., 1993. - С. 76). Козаки постають у народній свідомості людьми особливого типу, їхнє життя підпорядковане приписам лицарської етики, яка сягає своїм корінням давніх князівських традицій.

В уявленні народу духовна і матеріальна краса тісно пов'язані, тому логічною репрезентацією його етико-моральних принципів виступає зовнішність козака. Козак - «сам утворний, волос чорний і лицем хороший». Внутрішньо ідеальна людина має бути ідеальною зовнішньо.

Оскільки життя козака підпорядковане потребам країни, особливого забарвлення у народнопоетичній естетичній концепції набуває категорія трагічного. Уявлення про смерть трансформується у специфічне сприйняття кінечності людського буття. Козакову смерть опоетизовано. Фольклорна пам'ять ілюструє народне захоплення смертю: «біля річки Самари, біля криниці Сапгачки» (Нудьга Г. Український поетичний епос. - К., 1971. - С. 41). Смерть сприймається як фатальна необхідність, оскільки є логічним завершенням військового небезпечного життя. Лицарська мораль диктує потреби гідної смерті, на злеті духовних поривань, змінити своє життя, відмовитись від ролі захисника означає змінити свою сутність, зрадити ідеалові.

Структура пісні передбачає перенесення уваги слухача на інші реалії (кінь, ворон тощо), зображуючи страждання пасіонарного героя у приглушених тонах. Натуралістичність сцен видирання, вибивання, висисання очей, оббирання кісток лише підкреслюють силу стоїчної витривалості народного героя, який зневажає смерть. Таким чином, козак виступає у пісні уособленням народнопоетичних уявлень про героїчне, козацьке сприйняття смерті зумовлює нову естетичну вартість категорій трагічного і духовного.

ДУХОВНІСТЬ ЯК ОСНОВА ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА

Людина і суспільство, творчість і духовність - ці взаємозв'язки має глибинний історичний розвиток людської діяльності. Творчість своїм корінням сягає в глибоку давнину і побуває в різних сферах діяльності й спілкування. Від перших наскельних малюнків до Трипілля та величних культових споруд Вавилону і Єгипту, до шедеврів епохи Відродження та сучасного мистецтва проліг тернистий шлях розвитку творчості людини та її духовності. Естетичні відчуття, які виникали в процесі діяльності людини й у спілкуванні з природою, давали поштовх творчим здібностям, навчали її творити «за законами краси».

Результатом творчості є творення художнього образу, який концентрує в собі головні типові сторони діяльності. Створений митцем художній образ не тільки відображає його інтелектуальний рівень, але й передає його емоції, відчуття, настрої, переживання. Емоційний вплив форми пов'язаний з асоціаціями і фізіологічними особливостями людини.

Вся антична естетика, а також естетика Відродження вели пошуки законів краси. В першу чергу - це відчуття гармонії та пропорцій. Краса пропорцій - це співвідношення окремих частин, а також частин і цілого. Система пропорцій є основою забезпечення синтезу всіх видів мистецтва, гармонійної рівноваги всіх елементів композиції. Для прикладу згадаємо чудові єгипетські храми, піраміди, давньогрецький храм Парфенон, статуї Фідія.

Великий емоційний вплив має відчуття гармонії кольору. Колір, співвідношення фарб - основа живопису. Колір - один з головних компонентів у комплексі відчуттів людиною природи. Історичний досвід, а також останні наукові дослідження дають можливість митцеві за допомогою кольору впливати на емоційний стан глядача. Доречно згадати принаймні такі відомі наукові твори, як «Наука про колір» Гете, «Людина - колір - простір» Г. Фрилінга і К. Ауера. Але, незважаючи на розробку багатьох таблиць впливу кольору на емоційний стан глядача, можна вести мову про деяку їх суб'єктивність, адже кольорова гармонія не може бути абсолютно регламентована чіткими правилами і математичними пропорціями. Тут треба враховувати унікальність світобачення індивіду та світобачення народу, нації, їхні традиції, культуру.

В українського народу чільне місце в творчості належить декоративно-прикладному мистецтву, яке нерозривно пов'язане з його побутом. В динамічних образах, мотивах орнаменту цього народу містяться символи чарівної природи, доброти і щедрості його душі.

Тому одним з напрямків формування навчального процесу на художньо-графічних факультетах є вивчення як традицій розвитку декоративно-прикладного мистецтва (петриківський розпис, вишивка, різьблення і т. ін.), так і традицій станкового живопису національної школи. З цією метою студентам читаються спецкурси в кожному з цих напрямків. Це є невичерпним джерелом у підготовці художників-педагогів і дає можливість позитивно впливати на формування душі майбутнього спеціаліста, дозволяє навчити студента не тільки художній грамоті, розумінню об'єктивних закономірностей - перспектив творчості, але й сприяє формуванню художнього світогляду творчої особистості.

На основі вивчення традицій українського мистецтва постає необхідність духовного оновлення сьогодення. Необхідно активно протистояти черствості й духовній глухоті міжлюдських стосунків, засиллю в сучасному суспільстві прагматизму, тому що такий стиль стосунків не відповідає традиціям життя українського народу. Для нього завжди були й залишаються характерними рисами доброта душі, тонке відчуття природи і злиття з нею. Необхідно протистояти масовому впливу псевдомистецтва, кітчю, дилетантизму, які заповнили сучасне життя. Таку роботу необхідно проводити, починаючи з дитсадка, початкової школи та закінчувати в вузах. При цьому маються на увазі вузи не лише гуманітарного напрямку.

Без підйому духовності не може бути й мови про економічний, науково-технічний розвиток нашої держави. І у цьому процесі не останню роль відіграє образотворче мистецтво. Які знання, традиції, духовний потенціал буде нести до людей наш випускник вузу, таким буде і рівень духовної культури українського народу.

КОЛОМІЄЦЬ Н. Є.,
м. Кривий Ріг

ТВОРЧА СПАДЩИНА Б. ГРІНЧЕНКА І ПРОБЛЕМИ ДУХОВНОСТІ

В українську літературу Б. Грінченко увійшов як майстер реалістичної прози, у центрі уваги якого стояла людина, її духовний світ. Його хвилювали морально-етичні та філософські проблеми людського буття. Твори письменника були наскрізь пройняті любов'ю до людини, оскільки він прагнув показати своїх персонажів благородними, великодушними. Люди з демократичних кіл постають носіями високого й прекрасного. Духовна краса їх найповніше розкривається у незвичайних обставинах.

Виняткова щирість, прямота, виразна цілеспрямованість, висока громадянська активність характерні для літературно-суспільної діяльності Б. Грінченка. Високу пошану викликає його невтомна жага служити народові. Це один з найбільших в українській літературі трудолюбив. Щиро й правдиво звучать слова письменника:

Що робив, те робив я до краю.
І всю силу, що мав я і маю,
На роботу невпинную клав.

Пафос праці, пафос служіння народу надавав сили і творчого натхнення письменникові у його важкій і тернистій діяльності:

На тім полі каміння було,
Поле все бур'яном заросло,
Зупинявся мій плуг на тім полі,
Та не кидав робить я ніколи,
А гострив свій леміш, чересло.

У статті «Наше літературне життя в 1892 році» І. Франко ставив Б. Грінченка на «перше місце серед справжніх борців за українське слово», на «перше місце - по пильності, по таланту, по тривалій працьовитості і різномодності інтересів духовних».

Своє першочергове завдання як письменника-реаліста Б. Грінченко вбачав у служінні народу і вважав, «якщо людина щоденно прагне бути кращою, то тоді вона стоїть на шляху духовного розвитку».

У творчій спадщині письменника - близько 20 поем, основна тема яких - художнє осмислення історії України через

проблему національного характеру («Смерть отаманова», «Іван Попович», «Ярина», «Отаман Музика», «Хома Макогін»).

Якщо поезія багато в чому була простором вияву душевного життя Грінченка як особистості, то проза й драматургія, можна сказати, оберталися у колі «повинності», народницької проблематики.

Почуття письменника-реаліста не зраджує Грінченка у розкритті тем становища сучасної йому школи і безправності народного учителя, знедоленого дитинства, трагедії сільського життя і селянської сім'ї, умов життя і праці шахтарів Донбасу, сатиричного викриття вад інтелігенції та панства.

Ідея самовиховання, вироблення моральних принципів, гідних звання людини, єднає твори Грінченка з «Паренетіконом» І. Франка, послідовне викриття поетом духовного рабства породжує співзвучність з «Невільничими піснями» Лесі українки, уславлення борців нагадує героїчні мотиви лірики П. Грабовського.

Позитивний герой малої прози утверджує всезагальні християнські заповіді в конкретиці народно-поетичного ціннісного кодексу: любов до землі («Батько і дочка»), до ближнього («Панько»), до всього живого («Пан Коцький»), не убий («Хатка в балці»), не кради («Без хліба»), не зрадь («Зустріч»). Елегійний, скорботний мотив забуття, швидкоплинності людського життя багатьох оповідань Грінченка (як і ряду поетичних та драматургічних творів) осягає перспектива людського добродіяння, християнської любові до ближнього, покаяння як народження до нового життя.

У своїх творах він протиставляв духовно багаті природи духовно порожнім, суспільно пасивним, байдужим до людського горя. Антигерой Б. Грінченка свою духовну спустошеність прикриває пишномовними фразами про свободу людини, добробут у рідному краї. Письменник викриває засобами сатири лицемірство, пустослів'я і бездуховність.

Осуд психології рабства соціального, інтелектуального, релігійного, що віками поширювалось в умовах загального великодержавного та іноземного гноблення серед різних верств населення становить важливу рису концепції людини у творах Б. Грінченка.

Втіленням естетичного ідеалу письменника є людина, соціально активна, яка бореться за власне щастя і щастя народу («Сонячний промінь», «На розпутті» тощо).

Письменник, вчитель за фахом, добре розумів душу дитини, її тривоги та радощі, тому оповідання пройняті

гуманістичним пафосом, духовною домінантою в них є доброта, чуйність, милосердя, співпереживання, любов до ближнього. Найсуворіші обставини життя не спроможні зруйнувати в дітях природне прагнення до добра й світла, їх благородні почуття.

Як прогресивний громадський діяч і вчитель Б. Грінченко і у творчості відстоював право нашого народу на національну освіту, необхідність навчання дітей рідною мовою.

У роздумах-мініатюрах «Вітер», «Степ горів» руйнування підвалин народного життя, природи рідного краю осмислюється як наслідок руйнування духовної культури, науки, мистецтва, громадського життя, в муках здобутого народом. Письменник засуджує тих, хто перетворив рай людського буття на пекло.

Душевні драми і трагедії героїв Б. Грінченка - вирок, який письменник виносить світові, де панує соціальна несправедливість. У наш час, в умовах дефіциту духовності, твори Б. Грінченка особливо актуальні. Цей письменник - велична постать на терені нашої духовної культури.

САФОНОВ Ю. М.,
м. Кривий Ріг

**БОГДАН ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ - ВЗІРЕЦЬ
ВИСОКОДУХОВНОГО КЕРІВНИКА КОЗАЦЬКОЇ ДЕРЖАВИ
(за літописом С. Величка)**

Постать Зіновія Богдана Хмельницького привертала до себе увагу ще задовго до того, коли відбувся переможний бій під Жовтими Водами. Значні праці добі Хмельниччини присвятили В. Антонович («Коротка історія козаччини»), М. Грушевський («Історія України-Руси: Початок Хмельниччини 1638-1648»), І. Каманін («Походження Б. Хмельницького»), М. Костомаров («Богдан Хмельницький»), І. Крип'якевич («Учитель Богдана Хмельницького»), В. Липинський («Україна на переломі») та інші. З наших сучасників найбільше цим питанням займався В. Шевчук, зокрема у книзі «Козацька держава».

У літописі С. Величка Богдан Хмельницький показаний як далекоглядний політик і талановитий дипломат. Він намагається своєю політичною діяльністю принести максимальну користь своїй державі, не зупиняючись навіть тоді, коли це шкодить його особистим інтересам. Після втечі від Потоцького Хмельницький прибув до Бродів, а згодом «спізнався з добрими молодцями і від'їхав на Низ до Запорозької Січі... Ходив із

запорозькими військами на бусурманські поселення..., звідси можна сказати почалася політична кар'єра Хмельницького, за сміливість, героїзм він був у великій шані у Запорозького війська» (Антонович В. Коротка історія козаччини. - Коломия, 1912. - С. 33). Будучи сотником чигиринським, Богдан бачив, як пани польські й дозорці пригноблюють і озлоблюють людей, тому зважився на політичний, хоча й не зовсім моральний крок - «відбирає у Барабаша королівські привілеї на користь малоросіян» (Там же. - С. 43).

Давня мрія дати відсіч полякам за всі знущання над народом малоросійським постійно була перед очима Хмельницького, і тому він вдається до деяких хитрощів політичних. Спочатку він їде у Крим, укладаючи угоду з хаґом, щоб той дав підмогу для війни з поляками, залишаючи на «запоруки свого сина Тимоша до певного часу» (Там же. - С. 57).

Грандіозна історична битва під Жовтими Водами поклала початок Богданового звільнення українського народу від польської шляхти. Не менш важлива і Косунська битва, яка теж закінчилася перемогою. Батоська битва - продовження цих перемог; на Батозі Богдан «ущент розніс польські війська, які були з гетьманом Калиновським» (Величко С. Літопис. - К., 1991. - Т. 1. - С. 101). Далі війська Хмельницького рушили на Львів та Польщу.

Після повернення Богдана з-під Жванця російський цар прислав до України В. Бутуріна. На перших порах Хмельницький досить часто збирав повну, або генеральну раду, до якої мали доступ усі козаки. Однак часто вона перетворювалась на анархічне бунтарське зібрання. Тому надалі вона збиралася лише у виняткових випадках, наприклад, Переяславська рада (1654).

Так Богдан Хмельницький довів гетьманську владу до вершин могутності: сам вирішував законодавчі справи, призначав старшин і суддів, орудував скарбом, однак слід зазначити, що творив він все це виключно для реального і конкретного добра українського народу. Таким чином сконцентрована влада гетьмана Богдана Хмельницького і сам факт довіри народу до цієї влади свідчать про альтруїзм і високодуховність гетьмана.

Хмельницький у своїй політичній далекоглядності вказував один шлях - утворення української держави: «Виб'ю з людської неволі руський народ увесь. Допоможе мені в тому чернь уся... А ставши над Віслою - скажу: «Сидіть і мовчіть, ляхи» (Там же. - С. 283).

Отже, з цього літопису Зіновій Богдан Хмельницький постає як образ майже ідеального громадянина і керівника

держави: мудрого і чесного, хороброго і талановитого полководця, далекоглядного політика і дипломата, надзвичайно активної людини. Іноді здається, що автор використовує ідеалізацію, і це в трагічних умовах було б виправданим, адже Б. Хмельницький для українського народу був взірцем керівника.

В устах С. Зорки звучить прекрасна промова над гробом гетьмана: «Помер, полишивши по собі нескорту славу, той добрий вождь наш, дякуючи голові якого не тільки ми, його підручні, але й уся Мала Росія могла жити довгі літа при щасливих успіхах. Помер той, кому разом із вашою милістю панством всюди... До тебе звертаються з доброю мовою, милий наш вождь руський, гетьмане славного Запорізького війська і цілої козацько-руської України, до тебе мова, скутого зараз поміж чотирма дошками і мовчазного, вимови і розпорядження якого незадовго перед цим слухало сто тисяч, і ми ставали готові на всякий твій кивок» (Там же. - С. 209-210). Незважаючи на помилки Хмельницького, він належить до найпотужніших рушіїв української, і навіть європейської історії, він зробив рішучий поворот у бік України, зумів звільнити український народ від польського панування. У цьому його безцінна заслуга. У цьому ж його велика й висока душа, могутній дух рятівника народу.

ДАШКО В. І.,
м. Кривий Ріг

ФОРМУВАННЯ ДУХОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ ЯК КОМПЛЕКСНА ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Духовність особистості - це сукупність її світоглядних, етичних та естетичних ідеалів; це її духовні почуття, що направлені на втілення вказаних ідеалів; її духовні потреби й інтереси; нарешті - її участь в духовних стосунках.

Як народжується і розвивається духовність людини? Для відповіді на це питання треба чітко уявляти собі, що головними і найбільш стійкими елементами духовної культури є духовні ідеали. Їх утворює не особистість. Вони постійно живуть і функціонують в культурі нації, регіону, світу, звідки їх запозичує кожна окрема людина. Тому для особистості проблема формування духовних ідеалів є проблема освітня, хоча до неї вона не зводиться. Щоб абсолюти - ідеали світу і народу стали надбанням особистості, їх пізнання - умова необхідна, але недостатня. Особистість повинна в них повірити, перетворити у власні переконання, переживання. Цілком очевидно, що духовні

ідеали треба формувати в свідомості індивіду одночасно і в органічній єдності з іншими елементами духовності, перш за все - духовними почуттями і переконаннями. Але зрозуміло також, що для цього мало лише освіти, необхідно підключити інший засіб педагогічного впливу - виховання, оскільки сформувати освітою почуття і переконання неможливо.

Таким чином, вже перший, поверховий погляд на питання про формування духовності, дозволяє окреслити загальні контури зв'язаних з цим педагогічних проблем. Перш за все, це проблема формування раціональних та емоційно почуттєвих компонентів духовності. Вони утворюють єдине ціле в духовному світі особистості, але входять в нього різними шляхами. Перші - із знань, що зберігаються в науці, релігійних віруваннях, філософії та ін., власне, в суспільній свідомості. Попадають вони через різні інформаційні канали за допомогою інформаційної трансляції повідомлень або шляхом освіти в процесі навчання.

Зовсім інакше складаються переконання і формуються духовні почуття. Їх головним джерелом і основою є чуттєво емоційний досвід суб'єкту пізнання, який у дітей в деяких випадках замінюється досвідом значних людей: батьків, друзів, героїв творів мистецтва. У цьому випадку перетворення досвіду інших в переконання дітей спирається на абсолютний авторитет цих людей в очах дітей, на явище емпатії по відношенню дітей до них.

Особливу складність становить процес формування у дітей духовних почуттів. Мова йде про почуття, пов'язані з переживанням ідеалу як втілюваного в дійсність. Це почуття, що виникають при спостереженні прекрасного, спілкуванні з коханою людиною або сприйнятті улюбленого матеріального об'єкту, базуються на вірі у високий ідеал, Бога, людину, надії на світле майбутнє, вірі в мрію і т. ін. Але не секрет, що здібність до переживання духовних почуттів дуже відрізняється у різних людей, вона визначається не тільки природними задатками, а і сформованою вихованням культурою почуттів.

В це дослідження необхідно включити також аналіз прийомів, за допомогою яких розвивають емоційне сприйняття дитини, вишуканість його духовних почуттів. До них відносяться, перш за все, залучення школяра до творів мистецтва, вивчення шкільних курсів естетичного й гуманітарного циклів.

Але це перше, зовнішнє, коло питань, пов'язане з формуванням духовного світу дитини, за ним відкривається друге, що лежить на більш глибокому суттєвому рівні, коло проблем. Вони впливають з необхідності формування важливого компоненту духовності - духовних потреб і інтересів. Останні не

виникають у дитини автоматично, а створюються тривалою працею вихователів. Працею, що вимагає від педагогів майстерності і мистецтва, точного розрахунку й натхнення. Необхідно створити у дитини внутрішні стимули, що змусять її саму бажати духовної насолоди. У процесі виховання культури почуттів вихователь повинен перейти до другої, більш важливої мети: сформувати у дитини почуття необхідності постійного використання духовних цінностей і інтерес до них. Цей перехід здійснюється при врахуванні цілого ряду факторів: рівня соціального, духовного середовища, духовних інтересів значних людей, особливо батьків і вчителів, духовної культури самої дитини, що знаходиться в процесі становлення направленості. Нарешті, постійність вживання духовних цінностей вже сама, по собі породжує звичку до нього і неможливість жити без нього.

Третє, ще більш глибоке коло питань виникає тоді, коли в особистості сформована інтелігентність - певна культура і витонченість почуттів. У інтелігента з розвиненою духовною культурою виникає вища особлива духовна потреба. Вона полягає в тому, що людина органічно відчуває потребу в духовній творчості за «законами краси» (Маркс), тобто в створенні нових цінностей у відповідності з ідеалами істини, добра, справедливості, краси. Формування цієї потреби вимагає особливого набору методичних прийомів, що дозволяють розвивати інтуїцію і творче уявлення учнів. Тут і розв'язання нестандартних задач з математики, і вивчення засобів «мозкового штурму», і прищеплення любові до художньої і технічної творчості.

Нарешті, найвищим проявом і завершеністю духовності особистості є її участь в духовному спілкуванні. До числа останніх відносять прояви духовних почуттів у відношеннях з іншими людьми. Мова йде про кохання, дружбу, обов'язок, честь, порядність і т.д. чи можна навчити підлітків і юнаків відношенням дружби і кохання? У всякому разі, самі вони дуже прагнуть цього. У всякому разі, необхідно і можливо систематично проводити просвіту старших школярів з проблем духовних відносин, наголошуючи на їх моральному об'єкті.

Якщо враховувати особливості сучасного етапу в духовному житті післярадянського суспільства, її тупики і труднощі, то тема формування духовного світу молоді набуває особливого значення. Вважається, що в нашій молодій національній педагогічній науці вона повинна зайняти важливе, навіть центральне місце.